

Lazăr Vlăsceanu (coord.)

MANUAL DE SOCIOLOGIE

POLIROM
2010

6. Gen și societate

Laura Grünberg

Ce este genul și de ce merită să îl studiem?
Dinamismul modelelor de gen: genul se schimbă
Teorii sociologice despre gen
Genul în sociologia clasică
Construcții teoretice ale identității de gen
Gen și feminism
Dimensiunea de gen a societății

Ce este, fată sau băiat? Este prima întrebare pe care o punem atunci când se naște un copil (sau, mai nou, atunci când se așteaptă rezultatul unei sonograme în primele luni de sarcină). Răspunsul, bazat pe sexul biologic al noului născut, atrage o serie de ritualuri, comportamente și așteptări diferențiate din partea familiei, bisericii, școlii, societății în general. Așteptările sunt bine cristalizate. Dacă te naști astăzi în România fată, atunci de a doua zi ai toate șansele să îți se înțepe urechile pentru cercei, să primești îmbrăcăminte de culoare roz (dar și bleu), păpuși și truse de machiat. Ai șanse mai mari să devii secretară, profesoară, doctoră (dar nu chirurg) decât tractoristă, președintă de țară sau guvernatoarea Băncii Naționale. Dacă alegi meseria de model vei fi mai bine plătită decât bărbății. Dacă vei fi jucătoare profesionistă de tenis vei câștiga mai puțin decât bărbății la multe din marile turnee din circuitul profesionist. În medie, te vei căsători mai devreme decât bărbății, vei petrece mai multe ore la bucătărie decât ei și vei fi mai expusă violențelor domestice. Dacă te naști băiat atunci rozul nu va fi printre culorile garderobei tale. Vei primi un nume bărbătesc, mașinuțe, roboți și Lego, vei fi dat de mic la sport, vei avea mai mare libertate de mișcare decât fetele, dar vei trăi în medie mai puțin decât ele. Nu vei fi bine văzut dacă plângi, în medie vei avea mai mari șanse decât femeile să pierzi custodia copiilor în caz de divorț, să ajungi la închisoare sau în poziții de conducere.

Există diferențe biologice incontestabile între femei și bărbați de exemplu, doar femeile pot să dea naștere la copii sau să alăpteze iar majoritatea bărbaților au o forță musculară mai mare decât a femeilor. Cu toate acestea, identificarea sau autoidentificarea unei persoane ca fată/femeie sau băiat/bărbat (identitatea de gen) conține în mod implicit o informație ce trece dincolo de simpla descriere a anatomiei cuiva. Sexul unei persoane este saturat de semnificații sociale și este un mijloc de a categorisi oameni, o etichetă care prescrie (atitudini, comportamente, așteptări) și nu doar descrie o realitate. „Eticheta” de femeie sau bărbat, pusă inițial pe baza organelor genitale, a aspectului exterior, este prima identitate pe care o primim pe lume. Eticheta biologică devine, însă, repede una socială care operează ca o normă socială, produce uneori corelații iluzorii, pune accent pe diferențe mai mult decât pe asemănări și funcționează ca „predicție autocreatoare” în sensul dat de Robert Merton.

Mult timp, sociologia a abordat diferențele dintre bărbați și femei exclusiv, sau preponderent, în termeni de diferențe date, naturale sau biologice, și nu de inegalități. Pentru a sublinia diferențele sociale, economice și culturale dintre bărbați și femei, pentru a marca distincția între acestea și sexul anatomic și a pune accent pe mecanismele sociale complexe prin care anumite diferențe dintre femei și bărbați se transformă în inegalități, sociologia a „inventat” conceptul de gen operând cu distincția **sex-gen**. S-a creat astfel un vocabular și un context teoretic adecvat pentru a studia modalitățile prin care identitatea sexuală dobândită (sexul) împreună cu cea prescrisă de o anumită societate la un anumit moment (genul) influențează interacțiunile umane, opțiunile, oportunitățile de realizare, deciziile etc. În continuare va fi prezentată evoluția acestei problematice.

Ce este genul și de ce merită să îl studiem ?

Termenul gen (*gender* în engleză) a fost preluat recent de științele umane din lingvistică¹ pentru a surprinde un nou tip de înțelegere a relațiilor dintre femei și bărbați, cu accent pe aspectele culturale și sociale. Separarea analitică sex-gen a reprezentat o intervenție sociologică importantă care a schimbat nu doar limbajul academic, ci și pe cel politic. Mișcarea de femei, adică feminismul de după anii 1970, a contribuit la acest demers de denaturalizare a relațiilor și a raporturilor dintre femei și bărbați.

---

1. În lingvistică, termenul desemnează o categorie gramaticală prin care numele și adjectivele sunt codificate ca feminine, masculine sau în unele țări, ca neutre. Există controverse în legătură cu folosirea genului deoarece sunt limbi (maghiară, finlandeză) unde nu există și nu are sens, sau altele care au ambigen extins și asupra ființelor nonumane și asupra lucrurilor (limbile latine).

Sex se referă la acele caracteristici genetice și morfofiziologice înăscute, observabile, prin care se definesc (și se diferențiază) corpurile bărbaților de cele ale femeilor. Există astfel persoane de sex feminin; persoane de sex masculin sau, mult mai rar, persoane hermafrodite (cu sex ambiguu).

Gen se referă la acele înțelegeri și norme sociale și culturale atașate/prescrise sexelor în anumite sisteme sociale particulare, prin intermediul cărora oamenii sunt catalogați drept feminini, masculini sau androgini (atunci când se combină ambele caracteristici). Genul se referă deci la calitățile, gusturile, aptitudinile, așteptările, rolurile, responsabilitățile asociate femeilor și bărbaților într-o anumită societate. Există diverse instrumente pentru a măsura gradul de feminitate/masculinitate al unei persoane ca de exemplu **Inventarul Bem de rol de sex asumat (BEM SEX ROLE INVENTORY, BSRI)**. Acest *inventar* conține 60 de caracteristici ale personalității, dintre care 20 sunt în mod stereotip feminine (spre exemplu afecțiunea, blândețea, înțelegerea, sensibilitatea față de nevoile celorlalți), 20 masculine (ambitiția, independența, asertivitatea etc.) și 20 se constituie ca termeni generali (fericit, încrezător etc). Acest inventar măsoară gradul de conștientizare/asumare a rolului de sex prin răspunsurile date în mod spontan de subiecții care își dezvăluie preferința spre un rol asumat feminin sau masculin. Sandra Bem este o „avocată” a stilului de viață androgin, considerând că feminitatea și masculinitatea extremă au efecte negative asupra individului. Studii recente arată că un procent semnificativ din populație corespunde unei personalități **androgine** – care afișează și se adaptează la un comportament atât feminin cât și masculin (băieții în proporție mai mare decât fetele). Există și contestatari ai unor asemenea măsurători.

Genul este un sistem simbolic prin care corpurile intră în socialitate. Dacă sexul se referă la diferențele biologice dintre femei și bărbați, genul se referă la modul în care o anumită cultură definește aceste diferențe, la deosebirile între modul în care femeile și bărbații își trăiesc viața și la modul în care indivizii își văd viața lor și a altora în termenii dihotomiei masculin-feminin.

Există ambiguitate în folosirea termenilor sex și gen atât în limbajul comun cât și în cel științific. Deseori termenii sex–gen se folosesc intersanjabil : sex pentru gen sau gen ca un eufemism pentru sex. În limbajul comun, termenul sex se referă atât la o categorie de persoane (de un anumit sex) cât și la o activitate (a face sex). De aceea este bine ca în cercetare să se facă distincția între sex și activitate sexuală sau între gen (construct social) și sex (categorie demografică). Ambiguitatea derivă și din neînțelegerea uneori a faptului că diferențele de gen la care se referă cercetările sunt diferențele *medii*, detectabile într-un anumit context de cercetare și nu diferențe individuale, particulare.

Termenul gen, în contexte diferite, se referă la :

1. *persoane* : de obicei femeilor li se atribuie și li se cere feminitate, iar bărbaților masculinitate.
2. *fenomene non-umane* : în Grecia Antică numerele impare erau considerate masculine și cele pare feminine. Pisicile le considerăm de obicei feminine indiferent de

sexul lor. Armele nucleare sunt considerate masculine (indiferent de câte femei lucrează în industria armamentului) iar anumite meserii sunt considerate tipic masculine sau feminine; muzica rock este considerată masculină și cea latino feminină; există cercetări în care națiunile sunt clasificate după gradul lor de feminitate/masculinitate².

3. anumite *orientări de gândire, sentimente*: empatia sau aplecarea spre detalii sunt considerate trăsături feminine, spiritul analitic și tendința spre violență sunt considerate ca fiind masculine etc.

Judith Lorber, pentru care genul „ca și limbajul, religia sau tehnologia este o invenție umană care ne organizează viața socială”³, remarcă și o altfel de ambiguitate. Pentru individ genul = asemănare. Ne naștem cu un anumit sex și încercăm ca indivizi să intrăm în pielea genului prescris, să semănăm cât mai bine cu tipul de feminitate sau masculinitate al epocii în care trăim, cu cei de același „gen” cu noi. Pe de altă parte, însă, pentru societate, genul = diferență. La nivel social cel mai important lucru este ca ceea ce faci să fie perceput ca fiind diferit de ceea ce face cel de sex sau gen opus (apar de exemplu denumiri diferite pentru aceleași slujbe: secretară și asistent administrativ, coafeză și stilist etc.).

Facem la tot pasul, în viața de zi cu zi, eforturi explicite sau implicite să corespundem genului prescris. Ne purtăm, îmbrăcăm, vorbim, mișcăm conform standardelor de feminitate/masculinitate considerate corecte, adecvate, normale la un anumit moment. Societatea sancționează devierea de la normele de gen prescrise, presiunea socială de respectare a acestora fiind puternică. Bărbații, pentru care masculinitatea echivalează tradițional cu succesul, se sinucid, de exemplu, în medie mai des decât femeile din motive de eșec profesional, de nereușită publică, iar femeile, pentru care feminitatea normală este asociată cu împlinirea în sfera privată, mai des din dragoste și neîmplinire în viața de familie. Persoanele care au identități de sex/gen ambigue (homosexualii, bisexualii, pansexualii, travestiții, transgenderii, transsexualii, androginii) au diverse probleme de integrare în societate.

Homosexual – persoană care este atrasă sexual și întreține relații sexuale cu persoane de același sex. „Gay” se referă la bărbatul homosexual iar „lesbiană” la femeia homosexuală. Termenul a fost introdus pentru prima dată în 1860, într-un pamflet, de către nuvelistul Karl Maria Kertbeny.

Bisexual – persoană care este atrasă sexual și întreține relații sexuale cu indivizi de același sex sau de sex opus.

Pansexual – persoană cu o orientare sexuală caracterizată printr-un potențial de atracție (estetică, dragoste romantică, dorință sexuală) față de oameni, indiferent de identitatea lor de gen sau de sexul biologic.

2. Vezi Hofstede, Geert *et al.*, 1998, *Masculinity and Femininity. The taboo dimensions of national cultures*, Londra: Sage Publications.

3. Lorber, Judith, 1994, *Paradoxes of Gender*, Londra: Yale University Press.

Travestit – persoană care se identifică cu sexul lui de la naștere dar care ocazional poartă hainele sexului opus.

Transsexual – persoană care trăiește permanent ca membru al genului opus sexului atribuit la naștere.

Transgen/transgender – termen umbrelă pentru a descrie persoane a căror identitate de gen nu corespunde cu cea asociată sexului biologic la naștere (persoane care nu se conformează rolurilor de gen tipice). Nu implică vreo formă specială de orientare sexuală. Transgenderii se pot identifica drept heterosexuali, homosexuali, bisexuali, pansexuali, asexuali, androgini sau transsexuali.

Queer – („ciudat” în engleză), termen colectiv pentru minorități sexuale dar și pentru comunități cu practici sexuale considerate non-normative (ca de exemplu sadomasochismul). Din anii 90 „queer studies” se conturează în științele sociale ca domeniu de sine stătător .

LGBT – abreviere folosită ca termen colectiv pentru comunitatea persoanelor lesbiene, gay, bisexuale și transgen.

Comentariu: Discuțiile libere despre sexualitate au demarat de abia în secolul XX. Până de curând ele au fost dominate de presupunerea că sexualitatea normală este cea heterosexuale. Raportul Kinsey din anii 1960 în SUA, întocmit pe baza a 10,000 de interviuri cu femei și bărbați de clasă de mijloc a schimbat radical percepția despre sexualitate a publicului american și nu numai.

Genul nu este un simplu sistem de clasificare prin care femeile și bărbații biologici sunt sortați, separați, socializați în roluri sociale echivalente. În cele mai multe societăți, identitățile de gen sunt considerate nu doar distincte, formând un sistem binar, dar sunt și evaluate diferit. Caracteristicile masculine sunt uneori considerate mai folositoare din punct de vedere social, mai dificil de performat, mai grele și mai importante decât cele feminine.

Diferențierea de gen apare atât la *nivel individual* (fiecare individ operează cu un set de stereotipuri și prejudecăți în definirea masculinului și femininului), cât și la *nivel structural* (orice societate prescrie, pe baza sexului, comportamente și modalități de interacțiune socială pentru membrii săi). Acest pattern instituționalizat de diferențiere de gen, denumit **sistemul de sex/gen** al unei societăți, variază istoric și între culturi, având impact asupra vieților femeilor și bărbaților.

Genul exprimă, deci, diferențe și inegalitățile universale (dar nu uniforme) dintre bărbați și femei sau *între* bărbați și *între* femei. Când analizăm din punct de vedere sociologic genul, vorbim despre ierarhie, putere, inegalitate și nu doar despre diferențe, fiind interesați printre altele de stereotipurile de gen care stau la baza prejudecăților și discriminărilor de gen (**sexismul**).

Sexism

Comportamente, reguli, practici, politici, limbaj, norme, legi care exprimă un tratament inegal, defavorabil față de un individ sau un grup, datorat apartenenței acestuia la un anumit sex/gen. Cu toate că atât femeile cât și bărbații pot fi victime ale sexismului, termenul se referă mai ales la femei – cele majoritar supuse acestei forme de discriminare.

Sexismul împotriva femeilor, cu înțelesul general de ură față de femei, se numește **misoginism**. (majoritatea misoginilor sunt bărbați dar există și femei misogine).

Sexismul împotriva bărbaților, în sens de ură față de bărbați, se numește **misandrie**. (majoritatea misandrilor sunt femei dar există și bărbați misandri).

În general se practică distincția între două tipuri de discriminări de gen⁴:

1. **Discriminare directă**: tratarea mai puțin favorabilă a unei persoane de un anumit sex/gen pe motive de apartenență la acel sex, comparativ cu tratarea unei persoane de alt sex/gen în situații, contexte similare (salarii inegale pentru același tip de activitate; hărțuire sexuală, promovarea unei femei pe listele unui partid în sistemul de cote pentru femei – discriminare pozitivă); este o formă de discriminare vizibilă, de cele mai multe ori ușor de identificat și documentat.
2. **Discriminare indirectă**: aplicarea de prevederi, criterii sau practici, în aparență neutre, care, prin efectele pe care le generează, afectează persoanele de un anumit sex; această formă subtilă poate trece neobservată, este mai greu de documentat fiind uneori considerată naturală (de exemplu baremul de înălțime impus la probele de admitere în unele academii militare sau de poliție este o formă de eliminare/discriminare indirectă a candidaților femei, care în medie au înălțimi mai mici decât băieții).

Putem vorbi, de asemenea, și de **discriminare de gen structurală**: slabă reprezentare a femeilor sau bărbaților în diferite domenii (de exemplu, procentul slab de femei membre ale parlamentului). Dacă primele două forme de discriminare pot fi sancționabile, evidențierea discriminării structurale prin metode statistice are mai ales rolul de a impulsiona și justifica nevoia de elaborare a unor măsuri speciale de reducere a dezechilibrelor de gen din domeniile respective.

O distincție importantă este și cea între sexismul individual/atitudinal și **sexismul instituțional**, cel care apare în cadrul organizațiilor dincolo de prejudecățile individuale existente sau nu printre membrii acestora. Lipsa reglementărilor legate de îngrijirea copiilor, de combaterea violenței domestice sau a hărțuirii sexuale sunt, de exemplu, forme impersonale de sexism instituțional. Aceasta este forma de discriminare de gen care prezintă un interes special pentru sociologi.

4. În România, ele sunt identificate în *Legea egalității de șanse între femei și bărbați*, Legea nr. 202/2002.

Pentru diminuarea discriminărilor de gen sunt țări care promovează politici de **discriminare de gen pozitivă** (în SUA se folosește termenul de **acțiune afirmativă**) : tratament, reguli, legi, politici care favorizează femeile pentru că sunt femei. Este vorba, de exemplu, de alocarea unui număr special de locuri pentru fete la Academia Militară sau de sistemul de cote electorale, sistem auto impus în diverse forme în multe țări ; la nivelul Uniunii Europene există o recomandare față de partide prin care se încurajează aplicarea sistemului de cote pentru bărbați și femei. Tema discriminărilor de gen face obiectul unor documente importante naționale și internaționale (precum CEDAW-*Convenția asupra eliminării tuturor formelor de discriminare față de femei*⁵). Tema politicilor afirmative de gen este complexă, adepții ei fiind la fel de numeroși ca și opozanții .

Astăzi se vorbește din ce în ce mai des despre **discriminarea multiplă**. Cea mai simplă sau la îndemână conceptualizare a discriminării multiple este de *discriminare uni-axială* – perspectivă în care se recunoaște existența unor caracteristici diferite ale oamenilor/cetățenilor iar în funcție de ele poate avea loc un tratament diferențiat și nedrept și fiecare formă de discriminare dispune de un pachet (legi, programe, politici) independente. O a doua perspectivă asupra conceptului de discriminare multiplă este cea de *discriminare adițională*, în care se alătură două sau mai multe tipuri de discriminare bazate pe diverse criterii și se abordează aditiv soluții de combatere a lor.⁶ Se știe însă că nu suntem în întregime suma identităților noastre luate în parte, de aceea a fost nevoie de încă un pas : discriminarea multiplă ca *discriminare intersecțională*, care nu reprezintă alăturarea a două sau mai multe surse de discriminare, ci este rezultatul unei sinergii a acestora. Dezbateră este la început, definirea coerentă a acestei realități nu s-a realizat încă și se caută instrumente de investigație adecvate pentru a măsura acest fenomen. În abordările teoretice, realizate cu precădere de către legiști sau teoreticieni ai dreptului/filozofiei dreptului, există un punct de vedere comun despre ceea ce ar putea fi, din această perspectivă, o definire a discriminării multiple : acele forme de discriminare, directe, indirecte, care sunt specifice unui grup din cadrul unei populații ce întrunește simultan mai multe caracteristici/identități, și care, datorită acestei suprapuneri, sunt ținte ale discriminării⁷. Cu toate acestea discuția este mult mai complexă și ridică întrebări pertinente.

---

5. Detalii la <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>.

6. În acest spirit, grupurile de femei române au reușit să introducă în România conceptul de *discriminare multiplă* definit ca „orice faptă de discriminare bazată pe două sau mai multe criterii de discriminare” (art. 4, par. g din legea 340/2006 care modifică și completează legea 202/2002).

7. *Discriminarea multiplă în România*, 2007, Societatea de Analize Feministe AnA și Institutul Național de Cercetare Științifică în domeniul Muncii și Protecției Sociale (INCSSPS), București : Mediaprint.

Discriminare multiplă sau intersecționalitate?

În literatura de specialitate se face uneori distincție între discriminarea multiplă și cea intersecțională atunci când se studiază diferite forme de inegalitate, discutându-se în prelungirea unor întrebări precum:

1. Sunt oare diferite forme de inegalități (de gen, rasă, etnie, vârstă, religie, etc) similare astfel încât să poată fi tratate în același mod în cadrul unor politici antidiscriminatorii? Nu, afirmă unii teoreticieni – categoriile diferă din mai multe puncte de vedere între ele și deci nu pot fi abordate în același mod: îți poți alege religia dar nu și vârsta, îți poți ascunde sexualitatea dar nu și genul, gradul de dizabilitate se poate modifica în timp dar e mai puțin probabil pentru cineva să își schimbe sexul etc.
2. Care categorie de discriminare contează cel mai mult într-o anumită situație? Este de exemplu genul mereu cel mai în măsură să ofere explicațiile majore legate de o anumită situație de discriminare? Putem oare analiza fiecare categorie în parte și însuma apoi rezultatele sau toate categoriile de inegalitate luate în discuție rezultă de fapt din interacțiunea dinamică dintre o serie de factori individuali și instituționali? Este oportun să construim un fel de „olimpiadă a opresiunii” în care diverse grupuri să intre în competiție pentru titlul de cel mai discriminat beneficiind astfel de politici sociale preferențiale sau trebuie găsită o variantă de abordare teoretică și practică mai puțin competitivă?

Autoare precum Crenshaw Kimberley, Mieke Verloo sau Anje-Marie Hancock studiază din perspectivă feministă această tematică propunând distincția între discriminarea multiplă (folosită pe considerente de simplificare și aplicabilitate și în cadrul politicilor de egalitate din cadrul UE) și cea intersecțională. O abordare intersecțională a problemelor de discriminare în care genul are un loc important, spun ele, ar putea duce la o reformă sistemică în ce privește de exemplu politicile privind egalitatea de șanse.

Surse: Crenshaw, Kimberley, 1991, Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color, *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299, și Franken, Martha, Woodward, Alison, Cabo, Anna și Bagihole, Barbara, 2007, *Teaching Intersectionality. Putting Gender at the Center*, colecția de volume editată ATHENA, <http://www.athena3.org>.

Dincolo de diverse subtilități de abordare teoretică și practică, genul ca variabilă și categorie de analiză este omniprezent și trebuie luat în calcul. Ca o posibilă concluzie, definițiile genului și ale conceptelor adiacente lui sunt într-o dinamică permanentă care trebuie studiată. Așa cum este important să studiem problemele de clasă, rasă sau etnicitate, tot așa de important este să acordăm atenție mecanismelor prin care se reproduc stereotipurile de gen și se transformă anumite diferențe de sex-gen în inegalități de gen. Adică este important să fim sensibili la dimensiunea de gen a vieții sociale.

Dinamismul modelelor de gen : genul se schimbă

Genul este un concept dinamic. Este universal în sensul că toate societățile funcționează după anumite reguli și norme de gen, dar nu este uniform întrucât aceste norme variază. Feminitatea și masculinitatea sunt concepte istorice și culturale, având în consecință înțelesuri fluctuante, sunt asimilate în mod diferit de diferiți membri ai unei culturi și sunt întotdeauna contextuali.

Modelele de gen variază de la o cultură la alta, de la o perioadă istorică la alta, între bărbații și femeile aceleiași culturi, de-a lungul vieții fiecărui individ în parte. Factori sociali precum clasa, vârsta, rasa, etnicitatea, localizarea geografică etc., modelează permanent semnificațiile, înțelesurile, modalitățile de exprimare ale genului fiecărui individ în parte.

Este, din acest punct de vedere, adecvat să folosim pluralul și să vorbim de **feminități** și **masculinități**. Feminitatea sau masculinitatea fiecăruia dintre noi se schimbă de la o etapă la alta a vieții. Îmbătrânim, trupul este altul, mintea este alta, experiențele de viață sunt altele. Feminitatea unei femei de 20 de ani este diferită de cea a aceleiași femei la 50 de ani. Masculinitatea poate însemna putere musculară sau capacitatea de a-ți ține femeia acasă în funcție de clasa socială și epoca din care provii. Virilitatea este masculinitatea tinereții așa cum realizarea economică poate fi masculinitatea maturității. Dincolo de asemănări, un adolescent din Europa comparativ cu unul din Africa sau Asia învață și trăiește alte modele de gen. Nu există o feminitate a femeii în general, căci există o mare diversitate între femei și există diverse feminități ale femeilor de diferite etnii, vârste, rase sau nivel de educație.

Nici distincțiile de sex nu sunt absolute și imune la interpretări subiective. Biologii și endocrinologii au descoperit că nu toți indivizii pot fi încadrați strict în una din cele două categorii. Conceptul de sex nu mai este considerat static, absolut, deoarece distincțiile legate de sex le fac oamenii care trăiesc în contexte culturale și temporale diferite. Gândirea noastră despre sex și gen a evoluat în decursul timpului și va continua să evolueze sub impactul progreselor rapide ale științei. Omenirea nu a gândit dintotdeauna în termeni de „sexul tare” (bărbații) *versus* „sexul slab” (femeile), de feminin nu doar ca diferit, dar și ca opus și deseori inferior masculinului. Se pare că până în secolul XVIII se credea că există un singur sex și că organele genitale interne ale femeii erau inversul organelor genitale bărbătești, corpul bărbatului fiind considerat o versiunea superioară a corpului femeii. Apoi ierarhiile au devenit orizontale, „inventându-se” două sexe, dezvoltându-se o nomenclatură anatomică și pentru genitalliile feminine (organe care aveau până atunci același nume, precum ovar-testicol, au primit nume separate, organe care nu erau distinse prin vreun nume, precum vagin, au fost identificate printr-un nume specific, structuri considerate comune – scheletul, creierul – au fost diferențiate⁸). Deci și din acest punct de vedere privite, înțelesurile despre sex și cu atât mai mult despre gen, sunt într-o dinamică permanentă.

---

8. Laquer, Thomas, 1997, *Facerea sexului. Corp și gen de la greci la Freud*, București : Editura Humanitas.

Natura în sine dar și antropologia, arta, istoria sau literatura aduc, de asemenea, argumente în favoarea caracterului dinamic și fluid al genului. **Natura** este mult mai diversă decât credem. Deși foarte răspândit, dimorfismul sexual nu este universal. Din peste 2 milioane de specii, aproximativ 2000 (0,1%) sunt asexuate. Așa cum există nevertebrate fără dimorfism sexual (care produc simultan sau consecutiv spermă și ouă), specii de pești cu inconsistență în comportamentul sexual (mascul fertil, femelă fertilă) sau păsări și reptile care se reproduc prin partogeneză (prin ou nefecundat), tot așa există și oameni cu identități sexuale ambigue în raport cu cele considerate normale de către societate. Există „anormalități” hormonale, ca de exemplu sindromul feminizării testiculare (țesutul embrionic nu răspunde la testosteron, hormonul masculin) în urma cărora rezultă copii cu organe genitale exterioare feminine și organe interne masculine. Există „anormalități” cromozomiale, fiind vorba de persoane care suferă de sindromul Turner (condiție genetică întâlnită rar la fete, cauzată de lipsa unui cromozom X care afectează caracteristicile feminine) sau de sindromul Klinefelter (boală genetică la băieți cauzată de exces de cromozom X care afectează caracteristicile masculine). Există, de asemenea, indivizi care se nasc cu un sex ambiguu (hermafrodiți – condiție prenatală în care există ovare și testicule) sau, din varii motive, își schimbă sexul și genul pe parcursul vieții. În literatura de specialitate sunt cunoscute câteva cazuri celebre. Harold Garfinkel a studiat și a descris cazul „Agnes” al unui băiat care se simțea femeie și care la 19 ani este supus unei operații de schimbare de sex⁹. Studiile făcute pe asemenea cazuri au arătat cât de mult se structurează imaginea noastră despre alții în jurul identității sexuale, cât de importantă este dimensiunea culturală în construirea identității de gen, cât de complexă este munca de „dobândire” și de afișare a genului și cât de dinamică poate fi identitatea de gen.

Studiile antropologice au relevat existența unor modele de gen dintre cele mai diverse în cadrul societăților primitive, demonstrând faptul că genul variază transcultural, având înțelesuri variate în diferite culturi. Sunt culturi care încurajează o masculinitate stoică și rigidă în manifestările ei, pe când altele una mai relaxată, bazată pe empatie și participare la viața comunității. Există populații primitive care combină diferit față de culturile vestice organele genitale, orientarea sexuală și statusul de gen, recunoscând nu doar două ci trei sau patru genuri. S-a descoperit, de exemplu, existența populației Navaho în care există 3 genuri: bărbații masculini, femeile feminine și așa-numiți „*nadle*” – cei al căror sex este ambiguu la naștere (te naști sau poți decide să devii *nadle*). Antropoloaga Margaret Mead¹⁰ a descris comportamentele tipice ale membrilor a trei culturi din Noua Guinee, identificând populații care după standardele europene ar fi etichetate feminine (populația Arapesh – unde bărbații se comportă feminin, legitimând un alt tip de feminitate/masculinitate

9. Garfinkel, Harold, 1967, *Studies in Ethnomethodology*, capitolul V, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. Cazul este celebru mai ales că s-a dovedit că Agnes l-a mințit pe Garfinkel, care a crezut că suferă de sindromul feminizării testiculare când de fapt persoana se tratase în prealabil doi ani cu hormoni feminini (a recunoscut acest lucru mult timp după ce Garfinkel și-a publicat rezultatele celor peste 35 de ore de interviuri etnometodologice cu ea).

10. Mead, Margaret, 1935, *Sex and temperament in three primitive societies*, New York: Morrow.

în cadrul căreia bărbații gătesc, cântă, îngrijesc bolnavii etc.), masculine (populația Mundugumor în care femeile au comportamente masculine) sau populații în care rolurile de gen sunt inversate (populația Tchambuli).

Istoria aduce și ea dovezi ale dinamismului înțelesurilor genului și ale relațiilor de gen. Ceea ce înseamnă astăzi a respecta canoanele feminității sau masculinității diferă de înțelesurile de acum câteva secole. Astăzi, în societățile europene, nu se mai așteaptă, de exemplu, ca fetele să fie virgine la căsătorie, dar acum câteva sute de ani ele purtau centuri de castitate pentru a li se proteja virginitatea. Până nu demult, femeile nu aveau drept de vot iar astăzi avem nu doar regine (Anglia, Olanda), dar și femei președinte de țară, prim miniștri (India, Germania, Irlanda, Filipine sau Letonia) sau femei miniștri ai apărării. Relațiile de familie dintre femei și bărbați s-au schimbat, de asemenea, de-a lungul timpului. De la perioada de tiranie a tatălui (*pater familias*) în Roma antică la epoca în care căsătoria avea scopuri exclusive de procreație, dragostea fiind asociată mai curând cu legăturile extraconjugale, la modelele familiale de azi în care bărbații își iau concedii parentale pentru creșterea copiilor, este o cale lungă parcursă la nivelul de mentalităților legate de rolurile de gen.

O succintă incursiune în istoria **artei** ne poate convinge de schimbările permanente ale modelelor de feminitate/masculinitate. Operele de artă conțin implicit informații, mesaje, aluzii legate de simbolistica de gen a epocii cărora aparțin. De exemplu, feminitatea rubensiană a secolelor XVI-XVII a fost înlocuită cu idealul de frumusețe „90-60-90” al anilor 2000.

De asemenea masculinitatea idilică a lui Michelangelo este în timp contrapunctată de o masculinitate ironizată și detronată prin gesturi artistice ca cele ale artistei Valie Export care, în cadrul unui film experimental, plimbă ostentativ un bărbat în lesă pe străzile din Viena.

Moda oferă de asemenea argumente legate de caracterul dinamic, evolutiv al genului. Fiecare epocă are moda potrivită mentalităților și imaginilor despre gen ale momentului. De la corsetele feminine, dar periculoase realmente pentru sănătate, la fustele scurte și pantalonii lejeri, femeile au parcurs un drum lung de „eliberare”, nu doar în ceea ce privește îmbrăcămintea. Între bărbatul efeminat cu peruci și pudrat din Evul Mediu și metrosexualul contemporan, care își clădește cu grijă musculatura în sălile de forță și se îmbracă tot mai sofisticat la limita dintre feminin și masculin, există similitudini și o întreagă istorie a evoluției mentalităților cu privire la normele culturale ale genului.

Literatura oferă și ea tot atâtea dovezi ale variației și schimbărilor raporturilor de gen în timp. Marile romane, personajele și poveștile lor sunt tot atâtea mărturii ale mentalităților, prejudecăților și cutumelor de gen ale epocilor și țărilor respective.

Faptul că genul nu este un concept static ci în permanentă schimbare este o premisă de lucru importantă pentru sociolog. Interesat de aspectele dinamice ale vieții sociale, sociologul are astfel temeiul și motivația de a studia cu atenție acest aspect al vieții sociale.

Teorii sociologice despre gen

„Trebuie genul construit ca o categorie generală sau problemele genului trebuie sparte în influențe specifice ce afectează comportamentul bărbaților și femeilor în contexte diferite? Există caracteristici ce separă bărbații de femei în termeni de identitate și comportament social în toate culturile sau diferențele de gen trebuie să fie explicate în special în termeni de alte diferențe ce divid societatea (diferențe de clasă de exemplu)”¹¹. Întrebările pe care și le pune Anthony Giddens sunt legate de ceea ce el consideră a fi una din dilemele sociologiei contemporane: cum să se ajungă la o înțelegere satisfăcătoare a genului în analiza sociologică? Sunt diferențele dintre femei și bărbați justificate în exclusivitate genetic și hormonal, sunt ele rezultat al adaptărilor evoluționiste, al proceselor psihice, este vorba de comportamente învățate, de construcții sociale sau de o combinație de factori naturali și sociali/culturali? Câte întrebări tot atâtea răspunsuri și direcții de cercetare.

Interesul sociologic pentru gen este unul relativ recent. Anii 1970 au marcat o schimbare importantă de atitudine față de această problemă, fiind perioada în care s-au dezvoltat și studiile de gen, ca domeniu interdisciplinar în care genul a început să fie studiat cu mare atenție la frontiera dintre mai multe discipline: psihologie, istorie, sociologie, antropologie, lingvistică, filozofie.

Studii despre femei/ feministe/de gen/despre masculinitate

Studiile de gen sunt un domeniu interdisciplinar de analiză a problematicii de gen. S-au dezvoltat ca o consecință academică a mișcării feministe fiind considerate o inovație în curricula învățământului superior din ultimele decenii. În America, țara de baștină a feminismului, primul curs a fost ținut în anii 1960.

Sub această titulatură s-a conturat un teren larg de cercetări care, intrând în polemică cu abordările tradiționale, a oferit replici pertinente la teoriile sociologice, psihologice, psihanalitice, filozofice, istorice etc. despre relațiile și raporturile de gen.

Numele lor nu este aleatoriu ci implică o politică curriculară diferită. Studiile despre femei accentuează abordările descriptive în analiza situației femeilor, studiile feministe accentuează asupra aspectelor teoretico–normative inspirate de diverse orientări feministe, studiile de gen pun accent pe analiza relațiilor de gen. Polemicile în jurul acestui domeniu țin de:

- considerarea acestora ca studii autonome sau integrarea lor în programe existente (separe *versus* integrare);
- titulatura lor;
- legitimarea lor ca cercetări în primul rând teoretice sau aplicate.

11. Giddens, Anthony, 1989, *Sociology*, volumul II, UK: Polity Press, pp. 703-704.

În ultimii 20 de ani s-au dezvoltat **studiile despre bărbați/despre masculinitate** (*men's studies/masculinities studies*) ca răspuns la înflorirea studiilor despre femei și ca o reacție critică față de lipsa de echilibru în abordarea problematicii de gen în cadrul acestora. În multe universități studiile despre bărbați/despre masculinitate fac parte integrantă din programele de studii pentru femei sau studii de gen. Ca autori cunoscuți în acest domeniu pot fi amintiți Pierre Bourdieu¹² și R.W. Connell cel care lansează în literatura de specialitate conceptul de masculinitate hegemonică¹³.

Sursa: adaptare după Dragomir, Otilia și Miroiu, Mihaela (coord.), 2002, *Lexicon Feminist*, Iași: Editura Polirom, p. 346, și Mihaela Miroiu, 2003, *Politici ale echității de gen. Ghid pentru învățământul superior din Europa Centrală și de Est*, București: Editura Politeia.

Pentru a studia genul este nevoie în mod firesc de o perspectivă teoretică care să ghideze procesul de cercetare și să ofere mijloace de interpretare a datelor. Rând pe rând pozitiviștii, fenomenologii sau adepții teoriilor critice au propus paradigme de interpretare a problematicii de gen. Feminismul este cel care a criticat sistematic sociologia „oarbă” la gen sau, oricum, insensibilă la gen, cantonată în prejudecăți și stereotipuri de gen contribuind major la dezvoltarea cercetărilor și la creionarea unui domeniu de sine stătător : sociologia genului.

Genul în sociologia clasică

Din perspectiva importanței acordate genului se poate spune că în sociologia clasică mult timp genul a fost ignorat. Variabila sex era omisă din cercetare, femeile nefiind obiect de analiză. Se considera de multe ori normal să se facă cercetare pe eșantioane de bărbați, dar să se tragă concluzii despre oameni în general. Interesul în cercetare era preponderent pentru sfera publică, dominată de bărbați, sau se considera că structurile și instituțiile sociale sunt neutre la gen și, în consecință, nu are sens o preocupare specială pentru gen. Studiul clasic al lui Weber despre birocrație poate fi un asemenea exemplu de cercetare „oarbă la gen”.¹⁴ Dacă nu era ignorată, atunci problematica de gen era pseudo-inclusă sau marginalizată. Problematice de gen se aborda cel mai des în cadrul sociologiei familiei, dar nu se acorda importanță subiectului în alte zone. Atunci când era studiat, accentul se punea pe diferențele de gen și nu pe inegalitățile de gen, pe înțelegerea mecanismelor complexe prin care aceste diferențe produc stratificări sociale și discriminări. Dacă erau incluse femeile

12. Bourdieu, Pierre, 2003, *Dominația masculină*, București : Editura Meridiane.

13. Connell, R.W., 2005, *Masculinities*, ediția a II-a, UK : Polity Press.

14. Weber, Max, [1904]2007, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, traducere de Ihor Lemnij, București : Editura Humanitas.

în analiză, atunci acestea erau tratate ca un caz special iar interpretarea se făcea după norme masculine, caracteristicile, comportamentele identificate la bărbați fiind luate drept etalon. Durkheim este un sociolog care poate fi citat în acest context. Se mai pot identifica cercetări, precum cele marxiste, în care genul apare mai consistent, dar este „alienat”, experiențele femeilor fiind reinterpretate deseori cu ajutorul unor categorii masculine (procreația echivalentă cu reproducerea forței de muncă sau munca domestică definită ca muncă neproductivă).¹⁵

Construcții teoretice ale identității de gen

Din perspectiva poziției pe care se situează diverse abordări în cadrul disputei natură *versus* cultură, temă perenă a dezbaterilor filozofice legate de definirea condiției umane, se pot distinge câteva direcții de gândire și cercetare care pun accent : a) pe natură ca factor determinant în creionarea identității de gen (sociobiologii, psihanalistii, pozitivistii) ; b) pe factorul cultural ca fiind decisiv în conturarea identității de gen (reprezentanții teoriilor învățării sociale, funcționalistii, conflictualistii sau adepții abordărilor microsociale precum etnometodologii) ; sau care c) încearcă o negociere între cele două poziții tranșante (constructivistii, adepții perspectivelor biosociale). Ne vom referi succint la fiecare, iar apoi vom prezenta pe scurt contribuțiile feminismului la sociologia genului.

Gen și gene. Ne naștem femei sau bărbați

O bună perioadă de timp sociologii au considerat că bărbații și femeile sunt prin naștere diferiți și inegali în capacitățile lor fizice, intelectuale, emoționale sau morale. Este totuși biologia destin? Misterul începe din momentul procreării. În funcție de distribuția diferită a cromozomilor sexuali X și Y în cea de-a 23 pereche de cromozomi, rezultă sexul individului. Sexul feminin este dat de perechea de cromozomi (XX) pe când sexul masculin de perechea (XY), bărbatul fiind cel care decide sexul noului născut. Cromozomul sexual X pare astăzi un gigant pe lângă Y dar cercetările spun că cei doi cromozomi erau identici acum 240-300 milioane de ani.

Pornind de la deviza „biologia este destin”¹⁶ adepții **determinismului biologic** (sociobiologii) sau ai teoriilor evoluționiste susțin primatul naturii în fața culturii, folosind mai des comparații cu lumea comportamentului animal decât date obținute din cercetări antropologice sau de istorie. Hormonii, cromozomii, mărirea creierului, genetica sunt, din punctul lor de vedere, responsabile de diferențele de comportament dintre femei și bărbați. Omul, societatea sunt produse ale evoluției, ale procesului de selecție, ierarhiile sociale, inclusiv rolurile de gen, sunt justificate în mod natural.

15. Clasificare preluată din March, Artemis, 1994, *Female Invisibility in Androcentric Sociological Theory*, în Elizabeth Kamarack Minnich, *Transforming Knowledge*, Philadelphia : Temple University Press.

16. Wilson, E.O., 1978, *On Human Nature*, Cambridge : Harvard University Press.

Astfel, femeile sunt echipate genetic nu doar să facă copii, dar să și aibă grijă de ei, fără a fi echipate genetic să facă matematică, iar bărbații sunt predispuși la violență datorită structurii lor hormonale (testosteronului). Aceste diferențe ar apărea în mai toate societățile, ceea ce, spun ei, constituie un argument în favoarea afirmației că factorii naturali ar fi cei responsabili de diferențele și inegalitățile dintre femei și bărbați.

Pe aceeași linie determinist-esențialistă de explicare a diferențelor de gen merge și **școala psihanalitică** care influențează și cercetările sociologice ale epocii. Punând accent pe sexualitate sau pe libido, ca izvor al comportamentului uman, Sigmund Freud consideră, de exemplu, că există diferențe majore între sexe și că acestea sunt inevitabile și naturale. Diferențierea de gen ar apărea în stadiul falic, când fata dezvoltă invidia de penis și complexul Oedip, iar băiatul dezvoltă frica de castrare. Pentru Freud, masculinitatea este asociată cu activitatea și feminitatea cu pasivitatea, gelozia și narcisismul: „mai spunem despre femei că interesele lor sociale sunt mai slabe iar capacitatea lor de sublimare a impulsurilor mai săracă decât la bărbați. [...] Nu uitați că am descris femeia doar în măsura în care ființa ei este determinată de funcția sexuală. Această determinare merge desigur foarte departe, însă să nu pierdem din vedere că femeia poate fi o ființă omenească. Dacă vreți să știți mai multe despre feminitate faceți apel la propria dumneavoastră experiență de viață ori adresați-vă poezilor”.¹⁷ În prelungirea lui Freud, Carl Jung, fondatorul psihologiei analitice, vorbește de *anima* – depozitarul de caracteristici feminine din inconștientul masculin *versus animus* – depozitarul de caracteristici masculine din inconștientul feminin¹⁸.

Chodorow versus Freud

În prelungirea școlii de gândire psihanalitice, *Nancy Chodorow* propune o inversare a teoriei lui Freud. Ea analizează structura asimetrică a funcției de părinte, considerând mama ca fiind personajul cheie în crearea identității de gen a copilului. Fetele cresc cu un simț al similarității și continuității în raport cu mamele lor, dezvoltându-și o personalitate bazată pe atașamentul față de ceilalți. Băieții își dezvoltă identitatea de gen prin separare de mamă, prin „represiunea sentimentelor”. Tații sunt mai puțin prezenți lângă băieții lor și de aceea aceștia dezvoltă un sens mai precar al identității de gen. Chodorow respinge accentul pus de Freud pe stadiul falic și invidia de penis dar acceptă argumentul de bază privind dezvoltarea de mai târziu a personalității și deci a diferențelor de sex care depinde crucial de primii ani de viață și de influența acestora în procesele inconștiente.

Sursa: Nancy Chodorow, 1978, *The reproduction of mothering*, Berkley, LA: University of California Press.

17. Freud, Sigmund, 1995, *Vina de a fi femeie. Noi prelegeri de introducere în psihanaliză*, București: Editura Mediarex, pp. 156-157.

18. Jung, Carl Gustav, 2004, *Arhetipuri și inconștientul colectiv*, București: Editura Trei.

Emile Durkheim acceptă și el primatul naturii asupra culturii în privința diferențelor de gen. În acest sens, susține : „Trăind mai mult decât bărbații în afara vieții comune femeia este mai puțin influențată de aceasta. Societatea îi este mai puțin necesară căci este înzestrată cu mai puțină sociabilitate. Fiind o ființă socială mai complexă bărbatul se poate menține în echilibru doar găsind în jurul lui mai multe puncte de susținere [...] Cele două sexe nu participă în mod egal la viața socială. Bărbatul este mult mai activ implicat [...] gradul lui de socializare este mult mai mare decât al ei. Gusturile, aspirațiile, umorul lui au în mare parte o origine colectivă, în timp ce ale ei sunt plasate sub influența imediată a organismului. Bărbatul are, deci, cu totul alte nevoi decât femeia. Ea (instituția matrimonială) nu poate conveni simultan la două ființe dintre care una este aproape integral un produs al societății iar cealaltă este încă un produs al naturii”¹⁹.

Insistența pe argumentele biologiei în explicarea diferențelor de gen corespunde unei atitudini conservatoare din punct de vedere ideologic sau politic și admite că diferențierile și inegalitățile dintre femei și bărbați din viața reală (economică, socială politică) sunt pe cât de naturale pe atât de inevitabile. În astfel de abordări se poate remarca modul pervers în care funcționează ceea ce sociologii numesc „eroare de atribuire” (de gen), fiind fundamentală tendința de a subestima rolul situației în crearea comportamentului. Multe cercetări demonstrează că trăsăturile personale ale indivizilor sunt responsabile de comportamentul lor, astfel că trebuie să ne abținem să asociem comportamente anumitor cauze și situații externe și contextuale. Dacă așteptăm să existe o corelație între sex și un anumit comportament – de exemplu comportamentul la votare – atunci acea corelație (iluzorie) se produce în mintea noastră și facem afirmații generalizatoare de tipul : femeile votează mai conservator decât bărbații.

Pe de altă parte, este știut faptul că biologia ultimelor decenii a făcut progrese uluitoare. Azi se știe că diferențele de sex contează în procesele de îmbolnăvire sau de îmbătrânire, că prezența extra cromozomului X și implicit a estrogenului (hormonul feminin) la femei oferă o anumită protecție contra unor boli genetice și nu numai. Geneticienii consideră că ar fi descoperit gena masculinității situată în cromozomul Y, dar nu au reușit încă identificarea genei feminității astfel încât unii susțin faptul că determinarea genetică a feminității s-ar face prin lipsa genei active a masculinității. Astfel de descoperiri aduc argumente în favoarea impactului și rolului naturii asupra destinului uman (a sexului asupra genului !) redeschizând bătălia teoretică „natură versus cultură”.

*Nu ne naștem ci devenim femei și bărbați*²⁰

Argumentele biologice au influențat major gândirea despre gen, despre diferențele și inegalitățile de gen din viețile oamenilor. Aceste diferențe innăscute nu produc însă în mod automat inegalitățile economice, politice și sociale dintre femei și bărbați

19 .Durkheim, Emil, 1993, *Despre sinucidere*, Iași : Editura Institutul European, p. 69, p. 315.

20. Parafrază la sintagma celebră a lui Simone de Beauvoir „Nu ne naștem, ci devenim femei”, de Beauvoir, S, 2002, *Al doilea sex*, București : Editura Humanitas.

care se pot observa în societatea contemporană. De fapt, se pare că ar fi tocmai invers. Inegalitățile de gen se transformă, se „osifică” în timp în diferențe observabile de comportament, atitudini, trăsături ale femeilor și bărbaților. Diferențele biologice sunt doar o precondiție, un set de potențialități care se transformă, datorită unor mecanisme sociale complexe, în inegalități de gen.

Moștenirea genetică sau ereditatea (natura) joacă un rol important în conturarea identității noastre de gen, dar factorii culturali sunt cei decisivi în construirea ei. Aceasta ar fi teza principală a adeptilor teoriilor învățării sociale, teorii care operează tot în paradigma natură *versus* cultură, dând câștig de cauză **culturii**.

Genul se învață spun teoriile învățării sociale sau ale dezvoltării cognitive (având la bază teoriile lui J. Piaget, L. Kohlberg)²¹ care pornesc de la premisa că originea diferențelor de gen și implicit a inegalităților de gen se găsește în procesul de socializare de gen, de învățare a rolurilor de gen cu ajutorul unor instituții sociale importante precum familia, școala, biserica, media etc. Copilul se naște cu un sex și prin mecanisme specifice învață genul conform ideilor și prejudecăților dominante ale epocii sale. Pas cu pas, etapă cu etapă, cu sprijinul fiecărei instituții sociale în parte, copilul capătă „consistență de gen” și interiorizează, prin procesul de **socializare de gen**, normele de gen adecvate. Ceea ce vede, aude și experimentează în familie, jucăriile pe care le primește, poveștile pe care le citește, filmele pe care le urmărește la televizor, ce i se spune în biserică sau i se transmite la școală, toate acestea contribuie la conturarea și asumarea, prin diverse mecanisme de socializare specifice, a unui anume model de feminitate-masculinitate.

Genul în termeni de roluri de gen

Paradigma funcționalistă, dominantă în sociologie până în anii 1960, este cea care a insistat mult pe interpretarea genului în termeni de roluri de gen. Diferențele de gen sunt considerate naturale, femeile și bărbații fiind socializați pentru roluri complementare expresive, respectiv instrumentale (T. Parsons²²), îndeplinind funcții manifeste și latente (R. Merton²³), astfel încât, pe ansamblu, societatea să funcționeze armonios. Pentru ca o familie să funcționeze, adulții trebuie să se specializeze în anumite roluri particulare. Funcționaliștii ajung astfel la concluzia că diferențele de gen au contribuit la stabilitatea generală a societății.

Perspectiva funcționalistă asupra genului este oarecum similară cu cea a socio-biologilor, doar că ea nu pretinde că stratificarea de gen trebuie în mod necesar să existe, recunoscând chiar faptul că o bază biologică a diviziunii muncii a devenit disfuncțională în societățile moderne.

Criticile generale aduse abordărilor funcționaliste sunt valabile și cu privire la problematica de gen tratată din această perspectivă. Recunoașterea rolului învățării sociale este benefică, oferă o explicație a originii diferențelor de gen, dar ridică și

21. Vezi Piaget, J., 1972, *Construirea realului la copil*, București : Editura Didactică și Pedagogică.

22. Parsons, Talcot, 1951, *The Social Sistem*, Londra : Tavistock.

23. Merton, Robert, 1968, *Social Theory and Social Structure*, New York : The Free Press.

multe probleme. Considerând diferențele de gen ca naturale se justifică inegalitățile de gen. Noțiunea de rol pune în general accent mai mult pe individ decât pe structuri sociale, implică complementaritatea rolurilor (separate dar egale) ignorând astfel problemele de conflict și putere. Așa cum în sociologie nu se discută despre „roluri de clasă” sau „roluri de rasă” tot așa ar trebui să nu se discute doar despre roluri de gen, terminologia rolurilor nefiind aplicabilă nici la gen.

Pe de altă parte, socializarea (inclusiv cea de gen) nu apare într-un vacuum, ea este un proces prin care oamenii se adaptează la un mediu care este structurat (și) de inegalitățile de gen. Teoriile socializării explică originea inegalității de gen, dar nu sunt satisfăcătoare pentru a desluși cum este reprodusă inegalitatea. Limitându-ne să gândim diferențele de gen doar în termeni de alegeri învățate, modelele de instituționalizare ale inegalității de gen sunt omise, punându-se un accent prea mare pe consens, stabilitate, continuitate. Nu toți cei implicați în procesul de socializare de gen recunosc și acceptă așteptările prescriptive pentru un anumit rol de gen (unii se socializează mai „bine” decât alții!). Dacă afirmăm că învățarea, socializarea de gen în copilărie are o influență covârșitoare, este greu să explicăm cum, totuși, se produce schimbarea. Accentul ar trebui pus pe stratificarea de gen și nu pe socializarea de gen, prioritară fiind nevoia de schimbare socială.

Genul în termeni de relații de putere

Dacă pentru pozitiviști societățile sunt mai ales funcționale, clasa, rasa, genul fiind considerate de cele mai multe ori variabile dependente ce pot fi explicate în termeni de roluri și așteptări, pentru **conflictualiști** societățile sunt mai ales dinamice iar genul, în acest context, este analizat în termeni de relații de putere și nu de roluri de gen, dar în aceeași paradigmă a primatului culturii asupra naturii. Clasa, rasa, genul sunt, de exemplu în cadrul analizei marxiste, mijloacele prin care unii oameni sunt supuși discriminărilor și sunt oprimați iar familia este nucleul unde se reproduc relațiile de tip burghez-proletar. Ca urmare, susțin marxistii, originea stratificării de gen trebuie căutată în instituțiile capitalismului, care beneficiază de pe urma subordonării femeilor. Bărbații deveniți puternici în perioada preindustrială, datorită forței fizice foarte prețuite, au fost absolviți de responsabilitățile creșterii copiilor. Femeile, asemenea proletarilor, au acces la resurse numai prin intermediul bărbaților. În sprijinul teoriei luptei de clasă, F. Engels discută pe larg legătura dintre subjugarea femeilor și apariția proprietății private capitaliste din perioada industrializării²⁴. Pentru el, revoluția socială este cea care va elimina diferențele de clasă și implicit nevoile de prostituție sau sclavie ale femeilor. Dacă bărbații nu vor mai fi preocupați de proprietate și de moștenire atunci, spune el, monogamia va deveni naturală.

Obiectiile importante aduse paradigmei marxiste sunt aplicabile și în legătură cu tratarea problematicii de gen: accentul prea mare pus pe aspectele economice care ar permite convertirea femeilor la roluri conceptualizate în scheme centrate pe bărbați

24. În Engels, F., 1967, *Originea Familiei, Proprietății Private și a Statului*, ediția VI-a, București: Editura Politică.

(ca în cazul analizei reproducerii forței de muncă) sau „alienarea” unor concepte (femeile „forțate” să își gândească experiențele în termenii unor categorii masculine).

Teoriile conflictualiste non marxiste acceptă faptul că relațiile dintre femei și bărbați nu pot fi abordate exclusiv prin diferențele de sex sau diferențe economice, lărgind astfel aria de investigare a tematicii conflictului social prin includerea aspectelor legate de vârstă, etnie, religie, profesie. Dominarea economică a bărbaților ar fi un dat, dar mai importante sunt credințele culturale despre rolurile celor două sexe pe care se sprijină o structură socială ce îi plasează pe bărbați în poziții de control.

Dacă pentru funcționaliști, o revizuire majoră a structurii sociale reprezintă un potențial de dezordine socială sau de consecințe neprevăzute, conflictualiștii consideră că nicio structură socială nu este în ultimă instanță de dorit dacă este menținută prin opresiunea unei majorități a cetățenilor ei. Pentru ei, stratificarea de gen este funcțională pentru bărbați, dar nu și pentru femei.

De la macro la micro. Genul se face

Dacă pozitivismul și perspectivele critice abordează genul din perspectivă instituțională, macrosocială, sociologia fenomenologică, pentru care cuvintele cheie sunt interacțiune, intenționalitate, normă, cultură, este interesată de aspectele microsociale ale construirii genului. Genul este, în acest caz, o construcție bazată pe acordul societății privind faptul că oamenii numiți femei și bărbați dețin anumite caracteristici definite ca feminine sau masculine. Este vorba tot despre o abordare culturală *versus* cea naturală a genului. Interacționiștii, pentru care statusul unui individ într-un grup se construiește din mici detalii ale vieții zilnice, din „performări” ce tind să încorporeze și să exemplifice valorile oficial acreditate ale societății, consideră că procesul de socializare încurajează femeile și bărbații să își dezvolte anumite trăsături de personalitate care le determină rolurile de gen. Relația subiectiv/obiectiv devine astfel descriabilă și semnificativă pentru cercetare.

Pentru **Erving Goffman** expunerile de gen sunt în esență expresii sociale convenționale, prescrise, ale genului. Ne etalăm genul, spune Goffman, în modul în care ne îmbrăcăm, ne purtăm pe stradă, comunicăm unii cu alții. „Etichetarea de gen oferă o soluție pentru diverse probleme organizatorice întâlnite în anumite situații sociale – ca de exemplu: cine ia micile decizii, cine cedează, cine face primul pas, cine conduce, cine oprește astfel încât întoarcerile, opririle, mișcările să poată fi coordonate și începuturile și sfârșiturile să fie sincronizate (în același mod, diviziunea de gen tradițională a muncii oferă o soluție pentru organizarea anumitor servicii personale – cele pe care le numim domestice), dar de ce genul și nu alte atribute sunt invocate în aceste probleme organizatorice și cât de adaptat este genul la a le face față rămâne o problemă deschisă.”²⁵

---

25. Goffman, Erving, 1979, *Gender Advertisements*, New York: Harper & Row, Publishers, Inc.

A face gen (doing gender)

În prelungirea constructiviștilor, sociologii *Candace West și Don Zimmerman* au introdus sintagma *doing gender* și distincția dintre sex (ce scrie pe certificatul de naștere) – categorie de sex (alocarea socială a sexului – ce sex își declară persoana) – gen (validarea categoriei de sex în procesele de interacțiune). Conform acestei direcții de cercetare, genul se realizează permanent (*gender as accomplishment*), în rutina încorporată în interacțiunile zilnice. Nu este o componentă a identității noastre fixe ci un produs al interacțiunilor sociale. Genul unei persoane este ceva ce persoana face în interacțiuni cu alții nu ceva ce acea persoană este. Realizând în mod constant gen, bărbații domină și femeile sunt dominate, alcătuiindu-se o ordine socială în conformitate cu „diferențele naturale”. Dacă facem gen „așa cum trebuie”, simultan menținem, reproducem și legitimăm anumite aranjamente instituționale bazate pe categoriile de sex. Dacă eșuăm ca indivizi în a face gen așa cum trebuie putem fi trași la răspundere, sancționați. Beneficiile unei asemenea abordări țin printre altele de accentul redus pe rolul socializării de gen și de posibilitatea schimbării, deconstruirii genului. Considerată recent de către unii autori ca o teorie mai curând a persistenței, menținerii genului în societate aceștia propun un program teoretic de „degenizare” a cercetării (*degendering* sau *undoing gender*), program în care să se urmărească modalitățile în care interacțiunile sociale pot reduce inegalitățile de gen creând premisele unor societăți „post gen”, în care genul să fie o categorie irelevantă pentru viața socială.

Pentru detalii vezi: Candice West, Don Zimmerman, 1998, Doing gender, în Myers, K.A., Anderson, C.D., Risman, B.J. (editori), Feminist Foundations. Toward Transforming Sociology, Londra: Sage Publications, sau Barbara Risman, 2010, Gender vertigo, Yale University Press.

Tot în contextul abordărilor culturaliste ale genului poate fi amintit **Pierre Bourdieu** interesat de paradigma dominației masculine și a construcției sociale a categoriei de sex²⁶. Bourdieu consideră că primatul universal acordat masculinității în taxonomiile culturale are teme în logica schimburilor simbolice, în construcția socială a relațiilor de rudenie și căsătorie, în cadrul cărora femeile sunt socotite obiecte de schimb. Conceptul de habitus, specific demersurilor sale, împreună cu cel de capital simbolic sau de capital cultural devin instrumente de analiză logică a cunoașterii sociologice, implicit a celei despre gen. Studiul privind dominația masculină are în centru ideea interiorizării inconștiente și pasive a dominației femeilor de către bărbați chiar în societățile actuale, considerate feminizate, și abordează teme precum construcția socială a corpurilor, încorporarea dominației, violența simbolică și femeile în economia bunurilor simbolice, raporturile dintre virilitatea ca obligație și violență „obligatorie” în societate. Forța ordinii masculine, spune autorul „rezidă în faptul că aceasta nu are nevoie de nicio justificare : viziunea

26. Bourdieu, 2003, *op. cit.*

androcentrică se impune ca fiind neutră și nu are nevoie de discursuri de legitimare. Ordinea socială funcționează ca o imensă mașinărie simbolică care are tendința de a ratifica dominația masculină pe care aceasta se fondează²⁷.

Ne naștem și devenim femei/bărbați

În ianuarie 2005, Lawrence Summers, președinte al Universității Harvard, a creat rumoare afirmând public faptul că lipsa femeilor în știință și inginerie se poate datora atât diferențelor sociale (dificultăți de armonizare a carierei cu viața de familie) cât și celor genetice. Disputa aprigă declanșată nu doar în comunitatea științifică a scos la iveală o nouă direcție de abordare a problematicii de gen, una în care se repun în drepturi aspectele biologice, fără a fi însă ignorate cele sociale. Este vorba despre **perspectivele biosociale** în teoretizarea genului.

Nu toți sociologii acceptă faptul că diferențele biologice și cele sociale pot fi separate, unele fiind exclusiv naturale și altele exclusiv culturale. Unii consideră că ele se intersectează. Corpul și circumstanțele în care acesta se reproduce nu sunt niște entități separabile. Semnificațiile corpului sau ale sexului se schimbă în funcție de înțelesurile noi atribuite în raport cu nivelul de cunoaștere științifică și cu mentalitățile epocii. Corpul uman nu mai este în acest caz considerat un dat ci este supus alegerilor individuale și eforturilor umane de „agency” în diverse contexte (ne schimbăm forma, sexul, mărimea corpului prin diverse tehnici: operații estetice, body building, piercing etc.). Faptul că, de exemplu, la vârsta de 20 de ani un băiat are un risc de trei ori mai mare decât o fată să moară este un lucru care ține în egală măsură de biologic (tendința spre violență dată de hormonii masculini) și de social (încurajarea prin educație a spiritului de aventurier, o mai mare îngăduință față de vicii precum fumatul sau drogurile etc.).

Genul se construiește

Pentru a explica dimensiunea instituțională, **social-constructivismul** trec dincolo de socializarea indivizilor genizați și se preocupă de studiul interacțiunilor dintre indivizi și instituții. Pentru ei genul se construiește, fiind mai importante instituțiile și categoriile cognitive decât situațiile. În loc să considere sexul ca fiind determinat biologic și genul construit cultural, sociologii din această orientare concep atât sexul cât și genul ca produse construite social.

Pentru adepții determinismului biologic și ai teoriilor învățării, femeile și bărbații sunt în mod fundamental diferiți unii de alții, diferențele dintre ei sunt mai mari decât cele dintre femei sau dintre bărbați și inegalitatea de gen este rezultatul inevitabil al diferențelor de gen. La polul opus, dintr-o perspectivă social constructivistă, nici diferențele nici inegalitățile de gen nu sunt inevitabile prin natura lor și nici nu pot fi explicabile doar prin referire la socializarea de gen a copiilor. Diferențele biologice nu stau la temelia diferențelor de gen care sunt mai curând un produs al inegalităților

---

27. *Ibidem*, p. 18.

de gen și nu invers. Societățile care definesc masculinitatea prin forță fizică vor încuraja bărbații să își cultive un anumit tip de imagine corporală și de patternuri de comportament care, potențial, vor contribui la anumite inegalități de gen. Studiile antropologice ale lui Claude Levi-Strauss²⁸ sugerează, de exemplu, faptul că natura minții umane, care operează universal în toate culturile, produce o predispoziție de organizare a reprezentărilor asupra lumii în jurul anumitor distincții. În logica duală utilizată de oameni pentru majoritatea reprezentărilor, există tendința de a conceptualiza în termeni de opoziții, inclusiv opoziții de tip feminin-masculin. Din perspectivă constructivistă, indivizii „ Purtători ” de gen (genizați) își negociază identitățile în cadrul societăților la rândul lor genizate, iar aceste societăți, prin instituțiile lor sociale produc exact acele diferențe pe care noi le presupunem ca fiind proprii indivizilor.

Gen și feminism

Feminismul este cel care, în prelungirea disputelor epistemologice din anii 1950 – perioadă în care s-au adus critici majore marilor sisteme tradiționale de gândire, a redimensionat și impulsionat cercetarea despre gen la începutul anilor 1970. A studia în cadrul unei perspective feministe natura inegalităților de gen și dimensiunea de gen a instituțiilor sociale înseamnă, în principal, a considera genul ca fiind central analizei iar relațiile de gen ca fiind problematice, produs al forțelor culturale, istorice, politice create și recreate constant de oameni.²⁹ Odată cu feminismul, problematica genului devine obiectul unor studii sistematice, înscriindu-se în spațiul temelor de cercetare abordate explicit.

Feminism – set de teorii sociale, mișcări sociale și politice, filozofii morale motivate de interesul pentru problema egalității sociale, politice, economice între femei și bărbați și de găsirea de soluții pentru diminuarea discriminărilor de gen din societate.

De fapt nu se poate vorbi de feminism ci de **feminisme**, de variante inspirate din diverse școli de gândire (feminism liberal, marxist, psihanalitic, socialist, radical, ecofeminism, feminism postmodern, cultural, post colonial, postumanist). Între diferite variante de feminism există anumite puncte comune precum tratarea femeilor ca un grup social distinct sau considerarea „opresiunii” ca fiind comună tuturor femeilor, dar există abordări diferite în ceea ce privește definirea genului, cauzele/sursele inegalităților de gen (socializarea, tipul de relații economice, patriarhatul, o combinație de mai mulți factori) sau strategiile de diminuare/combatere a acestora.

28. Strauss, C.L., 1978, *Antropologie structurală*, București : Editura Politică.

29. Harding, Sandra, 1987, *The science question in Feminism*, Ithaca, New York : Cornell University Press.

Pentru unii autori, teoriile feministe, alături de cele postcoloniale, fac parte din familia așa-numitelor *teorii sociale emancipatorii*, teorii care urmăresc să emancipeze „ocupanții” unor categorii sociale precum femeile, minoritățile rasiale, etnice sau sexuale sau cei din țările în dezvoltare. Aducerea acestora în centrul sociologiei înseamnă reorientarea cercetării în jurul unor teme ca genul, sexualitatea, rasa, etnia etc.³⁰.

Ann Oakley, Judith Lorber, Sandra Harding, Dorothy Smith, Julia Kristeva, bell hooks, Jessie Bernard, Shulamit Reinhardz, Arlie Hochschild, Uma Narayan, Rossi Braidotti, Judith Butler, etc sunt doar câteva reprezentante, asumat feministe, cu contribuții semnificative în zona sociologiei dar și a filozofiei, psihologiei, studiilor culturale, etc.

Mișcarea de femei – Scurt istoric

Își are originea în SUA și a trecut prin diverse „valuri de feminism”

- Valul 1 (al drepturilor, 1848-1920). Începe odată cu „Declarația Sentimentelor” a lui Elisabeth Cady Stanton de la Seneca Falls. Numită și mișcarea sufragetelor, este perioada în care femeile, prin mișcări de stradă, încep să obțină dreptul la vot.
- Valul 2 (al libertăților, 1960-70). Perioadă a revoltelor epistemologice, este puternic influențată de două cărți bestselleruri: „Al doilea Sex”, Simone de Beauvoir și „Mistica feminină”, Betty Friedan. Temele principale de interes devin: violența domestică, viol marital, hărțuire sexuală, sănătatea reproducerii, liberalizarea avortului, acces la învățământul superior, pe piața muncii. Motto-ul acestei perioade este „ceea ce este personal este politic”.
- Valul 3 (al autonomiei, 1990–..): În contextul lumii postcoloniale, postsocialiste și globale, al societăților consumeriste și informaționale, reprezentantele noului val, tinere feministe, pun accentul pe diferențele între femei, nu doar dintre femei și bărbați, pe identități multiple, pe diversitatea și relevanța pluralităților de experiențe, pe reevaluarea sexualității în toate ipostazele ei.

Pentru mișcarea de femei din România vezi Ștefania Mihăilescu, 2006, *Din istoria feminismului românesc*, Iași: Editura Polirom.

Studiile de gen sau cele feministe de orientare sociologică au trecut prin diverse etape. Inițial s-a încercat rectificarea excluderii femeilor și a problematicii de gen din cercetarea sociologică, atrăgându-se atenția asupra perspectivei unilaterale de cercetare. Principala grijă a fost „adăugarea” femeilor (adică variabila sex), acolo unde ele lipseau în mod evident. Totodată, feminismul a avut în sociologie un program de recuperare nu doar a femeilor ci a unei problematici de cercetare de interes special pentru femei (dar nu exclusiv pentru femei) care fusese ignorată, marginalizată sau pseudo-inclusă în cercetarea sociologică. Teme ca maternitatea, sexualitatea, violența domestică, munca casnică, pornografia, relația public-privat, reconsiderarea instituțiilor

30. Cuff, E.C., Sharrock, W.W. și Francis, D.W., 2008, *Perspectives in Sociology*, ediția V-a, Londra: Routledge, (partea a V-a, Emancipatory sociology: feminism, queer theory and postcolonial theory, pp. 367-396).

sociale din perspectivă de gen sunt predilecte cercetărilor de acest tip. În etapa următoare, cercetarea feministă a încercat nu doar să critice ci să teoretizeze, din perspectivă feministă, anumite aspecte legate de problematica de gen. Accentul s-a deplasat pe studierea genului ca generator de structură socială și pe analiza genului în corelație cu alte componente ale matricei inegalităților – rasa, clasa, orientarea sexuală, vârsta, educația etc. Este vorba de o extindere a problematicii corelată cu un efort de a include mai mult decât a exclude.

Evident că în funcție de varianta de feminism asumată, genul este diferit definit și utilizat. Feminismul radical al anilor 1980 caracterizează genul ca un sistem de dominare a bărbaților prin intermediul controlului sexualității și al capacităților de reproducere ale femeilor. Feminismul marxist pune accent pe diviziunea de gen a muncii și se axează pe analiza modului în care instituții precum economia și familia (mai larg capitalismul și patriarhatul) structurează viețile femeilor. Feminismul liberal accentuează importanța socializării de gen și crede în reforma politică și legislativă ca soluție pentru egalitatea de gen. Există, de asemenea, perspective etnice asupra genului integrate în variantele de feminism colonial conturat ca o revoltă asupra feminismului „alb, al clasei de mijloc, heterosexual”. Deși, în general, cercetările feministe conțin un program de dezentualizare și denaturalizare a genului, există și variante de feminism esențialist care, pe linia determinist biologică, idealizează feminitatea și atribuie diferențe fundamentale datorate naturii mai curând decât culturii sau care pun accent pe privilegiul epistemic al femeilor datorat unor experiențe sociale îndelungate de subordonare și a unor experiențe biologice unice (menstruația, gravida, nașterea, alăptarea etc.) pe care bărbații nu le au și care le oferă posibilitatea unei cunoașteri specifice (feminism perspectival).

Sintetizând, se poate afirma că cercetarea feministă a contribuit în sociologie la :

- „**autonomizarea**” **genului** – dacă multe tradiții intelectuale au ignorat genul sau l-au considerat ca fiind derivat, ca un epifenomen, feminismul a adus programatic genul în centrul investigației sociologice ;
- **revalorizarea unor resurse teoretice și empirice „noi”** – experiențele femeilor – resursă firav utilizată până la acel moment devine centrală ;
- **lărgirea tematicii de investigație**: pe lângă contribuții aduse la crearea de domenii noi de cercetare (sociologia genului de exemplu) sau la critica patriarhatului din perspective multidisciplinare, cercetarea de sorginte feministă a făcut muncă de pionierat pe subiecte de cercetare precum : maternitatea ; violența domestică ; viol ; hărțuire sexuală ; munca domestică ; gen și conversație ; gen și sociologia emoțiilor ; analiza critică a impactului social al heteronormativității ; feminizarea sărăciei ; genizarea indicatorilor/statisticilor etc.
- dezvoltarea **cercetărilor interdisciplinare**.

Genul ca instituție socială

A înțelege genul în context instituțional înseamnă a-l considera ca fundament al structurii și funcționării instituțiilor, prezent în procesele, practicile, imaginile și ideologiile din cadrul diverselor sectoare ale vieții sociale, acolo unde se intersectează cu alte categorii sociale importante precum etnia, clasa, vârsta. Conceptul de instituție se aplică unei arii largi de fenomene. În timp ce instituțiile tradiționale precum familia, economia, politica, sunt acceptate ca fiind în mod distinct sociale, genul nu este, el fiind redus în multe studii și în cultura populară la biologie, psihologie, la fenomene individuale, fiind considerat de multe ori natural și inevitabil. De ce nu ar fi și genul tratat ca o instituție socială?

Conceperea genului prin prisma proprietăților sale istorice, instituționale și colective l-a caracterizat mai bine și l-a făcut mai accesibil analizei sociologice. *„Genul influențează viețile individuale și interacțiunile umane, are o istorie care poate fi urmărită, o structură care poate fi examinată, s-a schimbat în feluri care pot fi documentate, stabilește așteptări pentru indivizi, ordonează probleme sociale, este încorporat în mod voit/asumat în identități și face parte din organizările sociale majore ale societății”* afirmă Judith Lorber care, în prelungirea altor sociologi precum Anthony Giddens, promovează o astfel de paradigmă.

Conceptualizarea genului ca instituție pune sub semnul întrebării naturalitatea și inevitabilitatea genului și subminează în același timp gândirea dihotomică. Dualismele în cadrul cărora o categorie a unei perechi este aleasă să fie „altfel”, diferită și de mai mică valoare decât cea considerată ca normă se diluează, distincțiile fiind în acest context constructe sociale și nu date biologice sau de natură divină. O asemenea conceptualizare explică patternurile pe piața muncii (de ce persistă, de pildă, segregarea ocupațională?), din familie (de ce munca domestică este făcută preponderent de femei?) normele de sexualitate (de ce există violența mai ales asupra femeilor?), micropoliticile de autoritate (de ce majoritatea liderilor sunt bărbați?) și reprezentările culturale simbolice (de ce sunt văzute femeile prin ochii bărbaților?).

Câteva concluzii

Această succintă trecere în revistă a direcțiilor principale de abordare a problematicii de gen în sociologie evidențiază faptul că sociologia a parcurs un drum lung de la **ignorarea** femeilor și femininului la tratarea variabilei sex drept **variabilă demografică**, apoi la considerarea ei ca o **variabilă independentă** și, în final, la tratarea **genului ca o categorie analitică** de cercetare a vieții sociale, ca un concept **intersecțional** (analizat în interrelaționare cu alte criterii de identificare socială precum clasa, rasa, etnia, naționalitatea, vârsta etc.) și în mod **multidimensional**.

Alături de clasificările deja propuse, mai putem vorbi despre existența unor abordări ale genului din **perspective esențialiste versus nonesențialiste** (cu accent fie pe diferențele fie pe asemănările de gen), care pot fi identificate ca fiind perspective

maximaliste *versus* minimaliste (în funcție de accentul pus pe diferențele de gen). Conceput inițial preponderent în termeni de roluri de gen iar apoi de relații de putere, genul a fost analizat mult timp independent de alte variabile și categorii de analiză.

Experiența dobândită în ultima decadă a cercetărilor în domeniul sociologiei genului sugerează faptul că, în cercetarea sociologică, nu este de dorit nici o insensibilitate la gen (ignorarea variabilei sex sau marginalizarea problematicii de gen), dar nici o suprasensibilitate la gen (încercarea de a explica orice prin prisma exclusivă a genului).

După experiențe și orientări atât de diverse, s-a ajuns la acest moment ca în abordarea genului să se procedeze la o analiză permanentă a corelațiilor lui cu alte categorii importante de analiză precum clasa, etnia, rasa, vârsta etc. fără să fie considerată ca explicație exclusivă pentru nimic, el însuși fiind în căutare de explicații³¹. Femeile nu mai sunt considerate doar victime pasive ale stratificărilor de gen, caracterul agentic al femeilor fiind luat în considerare. Astăzi, în contextul general al unui interes cu totul special pentru problemele legate de corp, aspectele de corporalitate ale genului sunt în atenția cercetărilor. Pe de altă parte, paralel cu eforturile tot mai rafinate de înțelegere a persistenței inegalităților de gen în societate, a apărut și propunerea de a acorda atenție teoretică și practică proceselor de rezistență la gen, cele care creează premisele unui model de societate fără gen, degenizată, în care genul să fie irelevant.

Dimensiunea de gen a societății

Aspecte globale

Inegalitatea de gen este un fenomen care transcende frontierele dintre culturi, religii, națiuni, niveluri de trai. În ciuda unor progrese remarcabile, în lume persistă încă o serie de dezechilibre de gen. Din punct de vedere demografic, femeile trăiesc în medie mai mult decât bărbații, populația globală scade și pe de altă parte se masculinizează. Dacă în țările dezvoltate raportul femei/bărbați este cu puțin în favoarea fetelor, excedentul de băieți din alte regiuni ale lumii se datorează persistenței diverselor practici religioase și/sau tradiții. Sunt date statistice care indică faptul că aproximativ 70% din săracii lumii, 60% din muncitorii cu salariu minim din lume sunt femei; în regiuni precum Africa Subsahariană peste 55% din persoanele noi infectate cu virusul HIV sunt femei; există încă în lume țări precum Kuweit sau Arabia Saudită în care femeile nu au drept de vot; doar 5% din totalul laureaților premiilor Nobel sunt femei, marea lor majoritate fiind laureate în ultimii 10 ani³².

Pentru măsurarea, la nivel global, a inegalității de gen s-au dezvoltat și se utilizează diverși indicatori specifici. Rapoartele Dezvoltării Umane produse de PNUD³³ utilizează de exemplu:

31. Alvesson, Mats și Due Billing, Yvonne, 1997, *Understanding Gender and Organizations*, Londra: Sage Publications.

32. Conform datelor oferite de ILO, UNIFEM, UNDP.

33. <http://www.undp.ro>.

- *Indicele disparității între sexe* în dezvoltarea umană (IDS) : pornind de la indicele dezvoltării umane care cuprinde trei elemente de bază : longevitatea, nivelul de educație și standardul de viață, IDS calculează separat indici pentru femei și bărbați și apoi îi combină într-un scor final.
- *Indicele participării femeilor* (IPF) care se calculează ca medie aritmetică a trei indici : participarea la decizia politică, participarea la decizia economică, venitul egal repartizat.

Rapoarte de tip Global gender gap³⁴ produse de Forumul Economic Mondial, propun, pe de altă parte drept cadru de măsurare la nivel global a egalității de gen *indexul inegalității de gen* (Gender Gap Index) care examinează discrepanțele de gen între femei și bărbați în patru domenii : participare și oportunități economice, reușită educațională, sănătate, supraviețuire și reprezentare politică. Conform raportului pe 2009, nicio țară din lume nu a atins egalitatea de gen în toate domeniile, România fiind pe locul 70 din 115 țări analizate (era pe locul 47 în 2007!).

Decalaje de gen se mențin și pe plan european. La nivel de percepție, în medie, 40% din populația UE consideră discriminarea de gen ca fiind răspândită și 53% ca fiind rară (spre deosebire de discriminarea etnică, legată de dezabilități sau de orientare sexuală care sunt în măsură mai mare percepute ca fiind răspândite)³⁵. În toate țările Uniunii Europene femeile câștigă în medie mai puțin ca bărbații (din diverse considerente precum preponderența în domenii de activitate mai prost plătite sau lucrul part time). Pe toate nivelurile de vârstă sunt mai mulți bărbați decât femei cu slujbe în UE. Peste tot femeile alocă mai mult timp activităților casnice decât partenerii lor, țările Baltice, Nordice, România și Bulgaria fiind, datorită influenței religiei sau a moștenirilor postcomuniste, ceva mai egalitariene din acest punct de vedere.³⁶ Natalitatea este în scădere, vârsta a treia este tot mai feminizată și sunt tot mai multe fete comparativ cu băieți cu diplome de studii superioare.

În România statisticile arată tendințe asemănătoare cu cele la nivel european, dar și specificități. Se menține speranța mai mare de viață a femeilor față de bărbați (dar aceasta este mai mică decât media europeană), îmbătrânirea și feminizarea populației, decalajul de gen inversat în învățământul superior, distribuția piramidală în structurile de putere și decizie (cu femei la bază și foarte puține la vârful), salarizarea medie mai bună a bărbaților decât a femeilor. Fenomenul violenței domestice și a traficului de carne vie este o realitate îngrijorătoare, reprezentarea femeilor în politică este sub media europeană, femeile rome au probleme specifice în comparație cu femeile de etnie majoritară (sunt, mai multe șomere rome decât femei române; mult mai puține fete rome cu educație superioară decât băieți etc.)³⁷. De asemenea, majoritatea populației definește egalitatea de șanse dintre bărbați și femei prin „a avea drepturi

34. <http://www.weforum.org/en/initiatives/gap>.

35. Conform *EU Special Eurobarometer 263*, Discrimination in the European Union, 2007.

36. Voicu, Mălina, Voicu, Bogdan și Strapcova, Katarina, 2006, *Housework and gender inequality across Europe*, Luxembourg : IRISS Working Paper Series.

37. Pentru date concrete : Institutul Național de Statistică, Rapoartele de Dezvoltare Umană, www.anes.ro.

egale” și nu în termeni de acces la aceleași profesii, obligații familiale egale, luarea deciziilor în comun, timp liber în mod egal etc.³⁸ Cu un grad avansat de instituționalizare a problemelor de gen (ONG-uri de profil, instituții internaționale cu programe specifice, Agenție Națională pentru Egalitate de Șanse etc.) sunt șanse ca decalajele existente să fie reduse într-un viitor apropiat.

Dimensiunea de gen a vieții sociale

Genul este, dintr-o perspectivă sensibilă la gen, un ingredient omniprezent. Putem găsi simbolistică, conotații, norme de gen în viața cotidiană, în aproape toate instituțiile sociale. Să ne referim la unele dintre ele. **Șofatul** are, de exemplu, conotații de gen. Există o serie de adevăruri dar și de stereotipuri legate de șofatul femeilor și bărbaților. Se știe că bărbații conduc în proporție mai mare decât femeile mașina, sunt preponderant autori de accidente mari, grave, iar femeile de mici ciocniri, se așteaptă lucruri diferite în trafic de la unii și de la alții, cuantumul asigurărilor pentru mașini diferă în funcție de sex și vârstă. Poți intui sexul/genul proprietarului unei mașini după marcă, după *port-bonheurile* de la oglindă, sau după gradul de curățenie și accesorie a auto-vehiculului. **Conversația** dintre oameni are conotații și simbolistică de gen. Femeile sunt în medie întrerupte mai des, vorbesc mai mult iar atât ele cât și ei folosesc diverse strategii de etalare a genului în timpul comunicării verbale și nonverbale, fiind de multe ori preferate ca purtători de cuvânt ai unor organizații. **Strada** – de la publicitatea stradală la tipul de îmbrăcăminte sau la dinamica relațiilor dintre oameni – are, de asemenea, dimensiune de gen. **Bancurile** sunt genizate, dincolo de specificități regionale sau locale, o analiză de conținut a lor identificând cu ușurință o serie de stereotipuri de gen. **Timpul**, așa cum este trăit și perceput de femei și bărbați, are o evidentă dimensiune de gen. Timpul biologic al femeilor (punctat de menstruații lunare, perioada de maternitate sau de alăptare) diferă de cel al bărbaților. Există de asemenea o perioadă de timp previzibilă pentru căsătorie, pentru prima sau ultima naștere, pentru văduvie – perioade care au o dinamică a lor în timp fiind și o reflecție a evoluției științei și medicinei dar și a normelor și cutumelor de gen. Investiția de timp în diverse activități care țin de sfera publică sau privată este de asemenea diferită.

Dimensiunea de gen a timpului

Petrecerea timpului are dimensiunea de gen. Structura folosirii timpului de către femei și bărbați diferă și reflectă rolurile de gen din familie și din societate. Într-un studiu la nivel european pe 10 țări privind petrecerea timpului de către femei și bărbați s-a constatat că:

- Femeile între 24 și 74 ani își petrec în medie mai mult timp decât bărbații pentru activități casnice și mai puțin pentru muncă plătită sau pentru studiu;

38. *Percepții și atitudini față de fenomenul de discriminare*, Centrul de Sociologie Urbană și Regională CURS, beneficiar CNCD, decembrie 2005.

- Bărbații își petrec ceva mai mult timp în călătorii decât femeile și dorm mai puțin decât ele;
- Ritmurile zilnice la muncă sunt asemănătoare;
- Numărul de ore de muncă anual este mai mic la femei decât la bărbați;
- Femeile fac, în medie, 2/3 din munca în gospodărie;
- Femeile și bărbații sunt implicați în activități casnice diferite;
- Femeile petrec mai mult timp la cumpărături;
- Mamele petrec 2-3 ore pe zi mai mult cu copiii decât tații;
- Bărbații petrec mai mult timp în activități sportive și la computer;
- Femeile petrec mai mult timp în casă iar bărbații în afara casei.

Sursa: *How Europeans spend their time. Everyday life of women and men*, ediția 2004, EC, Eurostar, <http://europa.eu.int>.

Dacă reflectăm asupra instituțiilor sociale majore remarcăm de asemenea conținutul de gen bogat al acestora.

Familia este o „fabrică” de gen, este locul unde se produc și se transmit mesaje de gen importante pentru toți membrii acestei instituții. Socializarea de gen în familie este foarte importantă, mai ales în copilărie, atunci când raportul dintre socializat și socializator este net în favoarea adultului. Accentul se pune pe natura formală a învățării, pe interiorizarea valorilor culturii ideale și nu reale și pe asimilarea de calități și abilități generale și nu specifice. Tot ceea ce copilul vede, aude, simte, observă în cei „7 ani de acasă” contribuie substanțial și la formarea identității sale de gen.

„*Ce are cutare, fată sau băiat ? ... Fată, că nu l-am văzut beat la cârciumă*” – este o vorbă care circulă mai ales în mediul rural și arată diferența de atitudine a părintelui (a tatălui în cazul acesta) față de propriul copil încă de la naștere. Se intră în postura de părinte cu un set de preconcepții despre ce simt, ce nevoi și dorințe au copiii, despre ce fel de adulți trebuie să devină aceștia. În calitatea lor de „cei alți semnificativi”, părinții se comportă în multe contexte explicit sau implicit diferit cu copiii în funcție de sexul acestora. Ei protejează mai mult fetele și pedepsesc mai des băieții, interacționează ca tați mai mult fizic cu băieții și mai mult vocal cu fetele, îmbracă diferit copiii în funcție de un cod coloristic specific – roz pentru fete, bleu pentru băieți (aceste constrângeri vestimentare fiind diferite de la o epocă sau cultură la alta și fiind de multe ori mai puternice la băieți decât la fete). Copiilor li se dau jucării considerate specifice genului lor : păpuși fetelor și mașini și roboți băieților. Jocurile neutre la gen (de tip Lego) sunt considerate de multe ori ca fiind mai potrivite pentru băieți. Camerele copiilor sunt de asemenea amenajate în funcție de sexul lor. Pe de altă parte, copiii văd în familie un anumit model de gen (o mamă casnică și un tată cap de familie, o mamă singură sau o familie armonioasă în care tatăl face multe din treburile casnice, distribuirea și utilizarea diferită a timpului și a spațiului de către membrii din casă etc.) la care se vor raporta fie prin identificare fie, din contră, prin decizie de el.

Instituția familiei este într-o permanentă dinamică. De-a lungul istoriei raporturile dintre cei implicați s-au schimbat radical. Familia modernă așa cum o percepem noi

astăzi, este o invenție a secolului al XIX-lea, fiind rezultat al transformărilor graduale din secolele precedente (rolul bisericii în sacralizarea familiei, instituționalizarea rolului de mamă și gospodină pentru femei, climatul de moralitate etc.). Familiile contemporane reprezintă astăzi, din perspectivă de gen, o nouă realitate : o rată mare a divorțurilor, multe căsătorii perfectate peste 50 de ani, amânarea primei nașteri și probleme crescânde de fertilitate a cuplului, din ce în ce mai multe familii alternative (concubinaj, căsătorii între homosexuali etc.), tot mai multe femei care își petrec mai mult timp în afara casei și din ce în ce mai mulți bărbați care descoperă, sub o anumită presiune socială, bucuriile casnice și de părinte. Problematika de gen inclusă în această nouă realitate este densă. Studiarea ei este esențială pentru găsirea soluțiilor de redefinire a acestei instituții în cadrul unor politici sociale care să faciliteze echilibrul între viața de familie și carieră, mai ales în condițiile redefinirii majore a relațiilor de gen din epoca contemporană și a dinamicii de pe piața muncii.

Teme precum maternitatea ca experiență *versus* maternitatea ca muncă (a face copii *versus* a crește copii), stratificări în interiorul instituției maternității (mame bune *versus* mame „rele” de tip adolescente, necăsătorite etc.), politicile maternității³⁹, impactul tehnologiilor moderne de reproducere asupra instituției maternității și familiei în general, socializarea de gen în familie, violența casnică sau munca domestică sunt doar câteva exemple de preocupări din domeniul sociologiei familiei care au ajuns în prim planul cercetărilor sensibile la gen sau feministe.

Violența în familie/violența domestică – violența casnică

Violența în familie reprezintă orice acțiune fizică sau verbală săvârșită cu intenție de către un membru de familie împotriva altui membru al aceleiași familii, care provoacă o suferință fizică, psihică, sexuală sau un prejudiciu material. Constituie, de asemenea, violență în familie împiedicarea femeii de a-și exercita drepturile și libertățile fundamentale.

Deși vechi din punct de vedere istoric, fenomenul este cercetat sistematic doar în ultimii 30 ani. Statistic, violența domestică este una din infracțiunile cele mai slab raportate autorităților de resort. În România, conform unui sondaj Gallup, aproximativ 52% dintre femeile din București au trăit abuzuri emoționale sau verbale în familiile lor, 21% dintre femei au fost victime ale abuzurilor fizice și 8% victime ale abuzurilor sexuale în familie cel puțin o dată în viața lor iar 42% din femei consideră că violența domestică este foarte comună în orașe (Gallup, mai 2003). Cercetările privind violența domestică abordează atât tema cauzelor cât și a efectelor violenței domestice. Pentru combaterea fenomenului există strategii de intervenție (hotline, adăposturi, legi, clinici de terapie) și de prevenție (centre

39. Legat de situația României și politicile pronataliste din perioada totalitară vezi : Kligman, Gail, 2000, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, București : Editura Humanitas ; documentarul *Decreștii* de Florin Iepan sau filmul regizorului Cristian Mungiu *4 luni, 3 săptămâni și 2 zile*. Legat de tematica maternității vezi și Miroiu, M și Dragomir, O. (coord.), 2009, *Nașterea : istorii trăite*, Iași : Editura Polirom.

de consiliere, campanii de informare audiovizuale, educative etc.). În România, ca în multe alte țări, există legislație specială privind violența domestică (*legea nr. 217 din 22 mai 2003 pentru prevenirea și combaterea violenței în familie*). În abordarea teoretică și practică a problemei violenței domestice există o serie de probleme printre care: nevoia de informație *versus* dreptul la intimitate, la viață privată sau opțiunea pentru modelul penal sau terapeutic în abordarea practică a fenomenului.

Munca domestică (casnică)

Modelul de familie în care tatăl pleacă la serviciu și mama stă acasă este un model recent. Până în secolele 17-18, când totul se producea în familie, munca nu era separată de casă. Trecerea de la economia privată la cea de consum, progresele tehnologice alături de etica protestantă au „inventat” femeia casnică, semn de prosperitate a clasei de mijloc. Există o serie de probleme în cercetarea muncii casnice printre care:

- lipsa unui cadru conceptual, a unor instrumente metodologice pentru a analiza munca neretribuită în diferite instituții;
- separarea public/privat considerată firească și nu problematică;
- definirea operațională a muncii. Studiile de gen au pus și ele problema extinderii conceptului de muncă: munca de mamă/ tată; munca domestică în general alături de munca sportivilor, munca artiștilor etc. Este vorba de o reconceptualizare a muncii domestice ca muncă pentru care nu există un „job description”, număr de ore stabilit, delimitări clare, fiind neplătită și având la bază relații sociale diferite de cele de la serviciu.
- măsurarea muncii casnice: Care ar fi varianta de măsurare și evaluare cea mai potrivită?

Economiștii folosesc două metode pentru a calcula costurile în gospodărie:

- costuri de oportunitate (calcul al câștigurilor potențiale dacă femeia ar fi fost pe piața muncii);
- costuri de înlocuire (se estimează timpul consumat și se calculează costurile aferente dacă se angajează cineva).

Exemplu de cercetare clasică de pionierat în domeniu: Ann Oakley, 1974, *The sociology of housework*, New York: Pantheon Books. În România, Valentina Marinescu, 2003, *Muncile casnice în satul românesc, Studii de caz*, Iași: Editura Polirom.

Școala este o instituție socială profund marcată de norme, stereotipuri și ideologii de gen, modelele de gen transmise de ea fiind importante pentru plasarea și integrarea individului în societate. La nivel de structuri, programe, relații microsociale, politici educaționale, școala este o instituție „gen-izată”. Ea produce și transmite mesaje de gen, contribuie, prin diverse mecanisme, la procesele de identificare, asimilare sau

segregare de gen, creează bărbați și femei cu orientări, preferințe și competențe diferite, limitând uneori posibilitățile de exprimare ale individului în viața publică (valabil mai ales pentru femei) și/sau în viața privată (valabil mai ales pentru bărbați).

Problemele legate de dimensiunea de gen a educației se pot analiza sub aspect cantitativ sau calitativ. În termeni **cantitativi** se fac referințe la cifre absolute, la diverse statistici derivate (indicatori tip rata analfabetismului, rata admiterii, rata supraviețuirii școlare) sau la indicatori sensibili la gen (de tipul celor folosiți în rapoartele dezvoltării umane). Vorbim astfel de discrepanțe sau discriminări de gen în educație în cazul în care statisticile demonstrează: acces limitat pentru un anumit sex la anumite forme și niveluri de educație, diferențieri pe sexe legate de rata abandonului școlar sau de analfabetism; diferențieri pe sexe legate de gradul și criteriile de promovabilitate în sistemele educaționale; dezechilibrele în privința structurii pe sexe a specializărilor obținute prin absolvirea unei forme de pregătire școlare; dezechilibrele (inclusiv consecințele acestora pentru bărbați și femei) între oferta și cererea de educație și formare profesională pe piața muncii, structurile ierarhice administrative și manageriale pe sexe din sistemul educațional. În acest sens, datele la nivel european arată o feminizare a educației (mai multe cadre didactice femei mai ales în învățământul preșcolar, primar și gimnazial, mai multe studente decât studenți în învățământul superior), dar și menținerea unei masculinizări a structurilor de putere (mai mulți bărbați în funcții de conducere la nivel de catedre, școli, inspectorate, universități, ministere). Femeile reprezintă deja majoritatea absolvenților de învățământ superior dar domeniile de studiu se înscriu încă în anumite tipare genizate. Științele umane și artistice, sănătatea cuprind în Europa aproape jumătate din femeile licențiate dar studiile tehnice atrag doar o femeie licențiată din zece bărbați licențiați. Numărul doctoranzilor femei este mai mic decât al bărbaților și doar 15% dintre profesorii universitari din țările membre UE sunt femei⁴⁰. În România, majoritatea indicatorilor privind accesul la educație a sistemului relevă în general un anumit avantaj al fetelor. În învățământul obligatoriu rata de abandon școlar era în urmă cu câțiva ani mai ridicată la băieți (fenomenul muncii copiilor), rata repetenției fiind și ea de aproximativ două ori mai mică în cazul fetelor comparativ cu cea înregistrată la băieți, ascendentul fetelor asupra băieților fiind evidențiat și de rata de tranziție de la învățământul obligatoriu la cel secundar⁴¹.

Sub aspect **calitativ**, cu referință la aspecte legate de ce și cum se învață în școli, se discută despre dimensiunea de gen a educației cu trimitere la⁴²: (i) cadrul legal și politic în care educația este concepută și operează (**curriculum politic ascuns**). Din acest punct de vedere, România, ca și multe alte țări, are o legislație națională și este semnatară a unor documente internaționale importante care stipulează egalitatea de șanse între femei și bărbați, dreptul la educație al oricărei persoane indiferent de

---

40. Potrivit statisticilor UE.

41. Pentru date cantitative și calitative vezi *Perspective asupra dimensiunii de gen în educație*, 2004, Institutul de Științe ale Educației și UNICEF, București.

42. Clasificarea următoare este preluată din Faber, F. și Thompson Tetreault, M.K., 1998, *Learning in the Dark. How Assumption of Whiteness Shape Classroom Knowledge*, în Woysbner, C. și Gelford H. (coord.), *Minding Women*, Cambridge: Harvard Educational Review, pp. 411-438.

sexul acesteia, promovând la nivel formal politici educaționale neutre sau chiar sensibile la gen. Se poate de asemenea, cerceta, din această perspectivă, **curriculum-ul formal (genul ca descriere)**, cu referire la modul în care, prin intermediul conținutului materialelor educaționale (programe, manuale etc.), școala definește și legitimează un anumit tip de cunoaștere, inclusiv cea legată de rolurile, comportamentele și așteptările de gen adecvate. Din acest punct de vedere studiile realizate pe manualele școlare din România arată că în general: vizual, lingvistic și ideatic manualele construiesc o lume tradițională, conservatoare la gen; genul este construit dihotomic, fiind o tendință de esențializare a diferențelor de gen; există discrepanțe majore de gen între modele de succes promovate. Manualele abundă de bărbați celebri (în lumea publică); se promovează un model static al relațiilor de gen. Evoluția genului sau istoria relațiilor de gen nu fac parte din cunoașterea oficială; persistă un tratament omogen, monolitic în definirea genului (perpetuarea unei definiții a feminității-masculinității la singular, lipsită de specificitatea dată de alte categorii de analiză: clasă, vârstă, etnie etc.); abundă suprareprezentări/subreprezentări sau omisiuni ale genului: lipsa femeilor din manualele de istorie; subreprezentarea bărbaților în sfera privată și suprareprezentarea lor comparativ cu a femeilor în sfera publică; există eludări de gen (tema maternității este aproape inexistentă); persistă abordarea apolitică a genului. Discursul firav despre gen pune eventual accent pe diferențe de gen nu pe inegalități de gen⁴³. Un ultim nivel de analiză calitativă se referă la **curriculum-ul ascuns (genul ca experiență)**, cu referire la modalitățile prin care școala „impune” o serie de comportamente, norme, așteptări de gen prin intermediul experiențelor zilnice. Este vorba în acest caz despre climatul din școli (un mediu „feminin” care pare să favorizeze fetele în primii ani de școală creând un mediu ostil pentru băieți; aspecte legate de hărțuirea sexuală etc.); tipurile de așteptări și evaluări diferențiate pe sexe din partea profesorilor și elevilor (un anumit climat de neașteptare pentru anumite performanțe ale fetelor-băieților în anumite domenii); procesele de etichetare subtilă și efectele lor asupra elevilor, interacțiunile cu conotații de gen între elevi, între profesori, între elevi și profesori; modelele de gen promovate de școală prin structurile administrative existente (doar femei secretare sau femei de servicii *versus* body guarzi bărbați dar și femei), designul claselor etc., toate acestea contribuie în mod subtil la acceptarea și reproducerea unor modele de gen tradiționale sau, din contră, la modernizarea acestora.

Munca. Despre masculinități și feminități se poate discuta și în contextul analizei sferei economice, a pieței muncii. Așa cum arată documente recente ale Comisiei Europene⁴⁴, motorul creșterii ocupării forței de muncă rămâne mâna de lucru feminină. Din anul 2000 încoace, șase din cele opt milioane de locuri de muncă create în UE au fost ocupate de femei. Pe de altă parte, procentul de ocupare a forței

43. Selecție din concluziile studiului Ștefănescu, Doina și Grünberg, Laura, 2002, „Manifestări ale genului în manualele și programele școlare”, în Vlăsceanu, Lazăr (coord.), *Școala la răscruce, Schimbare și continuitate în curriculum învățământului obligatoriu*, Iași: Editura Polirom.

44. Raportul Comisiei către Consiliu, Parlamentul European, Comitetul European Economic și Social și Comitetul Regiunilor – *Egalitate între femei și bărbați – 2009*, Bruxelles, 27.02.2009, COM(2009) 77 final (www.anes.ro).

de muncă pentru femeile între 20-40 ani scade cu 15% atunci când ele au un copil în timp ce procentul bărbaților din aceeași categorie de vârstă crește cu 6%. În 2006 aproximativ o treime dintre femeile angajate lucrau în regim de timp parțial față de doar 7.7% dintre bărbații angajați. Se menține și diferențierea de remunerare, femeile câștigând în medie cu 15% mai puțin decât bărbații pentru fiecare oră lucrată. Femeile sunt expuse la un mare risc de excludere și sărăcie, în special în rândul persoanelor în vârstă și al părinților separați. Riscul de sărăcie al femeilor de peste 65 ani este de 20% adică cu 5% mai mare decât al bărbaților, în timp ce riscul familiilor monoparentale este de 34%. Este evident că femeile au intrat în mai mare măsură pe piața muncii comparativ cu numărul bărbaților care s-au implicat activ în viața privată. Pe de altă parte, sunt studii care sugerează că pe măsură ce bărbații intră într-o anumită slujbă/ocupație, domeniul respectiv începe să fie mai bine remunerat și apreciat social.

Din perspectivă de gen spunem că munca este segregată atât orizontal cât și vertical. Femei și bărbați lucrează în medie în domenii diferite și bărbații ocupă de cele mai multe ori pozițiile de conducere perpetuând modelul piramidal de distribuție a puterii. Pe piața muncii întâlnim alături de discrepante salariale, fenomenul de „plafon de sticlă” prin care se îngreșește sau se încetinește promovarea femeilor (sau, mai rar, a bărbaților), hărțuirea sexuală, promovarea ca „simbol” (*tokenism*) în poziții de conducere a câtorva „minoritari”-femei sau bărbați doar pentru a fi dați ca model, pentru a da bine la evaluări.

Hărțuire sexuală

Orice comportament nedorit, de natură sexuală, exprimat fizic, verbal sau non-verbal, care îți afectează demnitatea sau care creează un mediu de lucru intimidant, ostil, umilitor, jignitor.

Exemple de hărțuire sexuală: comentarii indecente în legătură cu felul în care arăți sau cu viața ta privată; discuții explicit sexuale; folosirea de expresii și porecle cu conotații sexuale; studierea ostentativă a corpului unei persoane; invadarea spațiului personal/intim al unei persoane prin apropierea nepermisă de acea persoană; curtoazie exagerată; trimiterea de scrisori, mesaje, SMS-uri pornografice; afișarea de poze pornografice, calendare, screen savere, reviste sexi cu femei/bărbați; mângâieri, atingeri, îmbrățișări nedorite; propuneri și avansuri sexuale directe; insistențe privind acceptarea unei invitații sau a începerii unei relații; urmărirea persoanei; amenințări, constrângeri, condiționarea obținerii unor beneficii în plan profesional de oferirea unor servicii de natură sexuală; obligarea angajaților să poarte îmbrăcăminte sumară la locul de muncă etc.

Hărțuirea sexuală în România este reglementată în acte normative, atât din sfera civilă, cât și din sfera penală (Legea 202/2002 privind egalitatea de șanse pentru femei și bărbați; Ordonanța 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare; Codul Penal; Codul Muncii).

Granițele între ceea ce se poate și nu poate fi definit ca hărțuire sexuală (și nu flirt de exemplu) sunt vagi și controversate, ceea ce face ca deseori să apară neînțelegeri. Unii experți critică conceptul pentru că ar restrânge dreptul la liberă exprimare, sau pentru că ar menține anumite stereotipuri ale femeii delicate care necesită protecție specială. Legislația și politicile privind hărțuirea sexuală au fost și ele criticate pentru încercarea de a „regulariza relația amoroasă”. Cu toate acestea, fenomenul este de amploare, victimele hărțuirii sexuale se plâng și este nevoie de cercetări, legislație și politici adecvate pentru abordarea fenomenului.

Genul intervine pe piața muncii în multiple feluri. El apare în organizarea socială a muncii (segregarea pe sexe a muncii). Se menține de cele mai multe ori un prototip al muncii feminine și masculine, existând slujbe feminizate (asistenți medicali, cadre didactice) care cer calități tradițional feminine: să crească, să educe, să hrănească, să îmbrace copiii, să aibă grijă de cei mici, bolnavi, în vârstă, cu dezabilități, să aibă grijă de casă (marea majoritate a femeilor din UE lucrează în sectoarele de servicii ! !) și slujbe masculinizate care cer calități tipic masculine. Genul este vizibil și la nivelul înțeleșurilor pe care oamenii le dau ocupațiilor, activităților. Nu există muncă neutră la gen, orice loc de muncă sau slujbă are o doză de masculinitate/feminitate în funcție de tradiția, conținutul, calitățile cerute etc. Astfel, unele slujbe devin în timp mai potrivite pentru femei sau pentru bărbați, ele dezvoltă o simbolică de gen, un limbaj specific, o amenajare specifică a locurilor de muncă, strategii de angajare cu conotații de gen (de exemplu scoaterea verighetii la interviuri) etc. De asemenea, valorizarea slujbelor (astfel încât unele, de multe ori cele în care predomină bărbații, sunt sau devin mai importante social ca altele) conține de asemenea norme de gen. Sunt pe de altă parte munci/activități/meserii despre care putem spune că și-au schimbat genul în decursul timpului. De exemplu în unele regiuni mulșul vacii a fost inițial o treabă exclusiv a femeilor, fiind considerată o activitate nemasculină. Apoi, odată cu tehnologizarea, când activitatea a devenit „științifică”, laptele nu a mai fost asociat cu corpul femeii și meseria s-a masculinizat. Alt exemplu este meseria de bucătar-meserie exclusiv feminină o lungă perioadă de timp dar în care astăzi (ca activitate publică) bărbații sunt numeroși și excelează. Se pot ușor observa variațiile și specificul dimensiunii de gen a economiei în contexte economice și politice diferite. În cazul României există diferențe importante între perioada comunistă, cu politicile de omogenizare salariale și de protecție socială și cea de tranziție în care șomajul afectează diferit femeile și bărbații în funcție de ramurile economice în care lucrează, dezinstituționalizarea rețelei de creșe și grădinițe îngrădește participarea mai largă a femeilor (sau mai rar a bărbaților) pe piața muncii, iar populația romă (în special femeile rome) au probleme specifice de integrare în viața economică.

O instituție socială cu un rol major în formarea stereotipurilor și prejudecăților de gen ale unei societăți este și **mass-media**. Oglindă a stereotipurilor sociale sau producătoare ea însăși de definiții ale genului adecvate timpului și momentului media au dimensiune de gen.

Deseori canalele media transmit mesaje stereotipe despre gen. În cazul imaginii de mai sus, textul blamează implicit femeile pentru dorința lor de a face carieră, atribuindu-le povara dezechilibrului demografic al unei țări iar absența femeilor din poză promovează o imagine falsă, căci populația de vârstă a treia, care devine tot mai numeroasă, este statistic majoritar feminină (femeile trăind mai mult ca bărbații).

În 1976, Erving Goffman publica un studiu despre modul de transmitere a genului în cultura americană prin intermediul presei scrise. Analizând peste 500 de fotografii din ziare și reviste, el observa o serie de „afișări/etalări ale genului” : bărbații sunt reprezentați mai mari decât femeile și în general în poziții de dominare simbolică ; femeile mai mult decât bărbații ating obiecte și oameni, dar nu sunt arătate manipulând obiecte ; predomină imaginile de dependență ale femeilor față de bărbați, ale copiilor față de adulți etc.⁴⁵

Multe alte cercetări de acest tip au adus argumente privind faptul că media este un puternic și influent mediator cultural al stereotipurilor, inclusiv al celor de gen, fiind un competitor major pe piața ofertanților de modele de gen care contribuie la formarea identității de gen individuale și colective.

Media, în România și în lume, promovează stereotipuri ocupaționale (femeile și bărbații reprezentați în genere în roluri tipice feminine și masculine), relaționale (femeile în calitate de mame, amante, fiice ale cuiva), de comportament verbal și nonverbal, de limbaj, cromatică, locație (bărbații prezenți mai ales în spațiul public *versus* femeile în spațiul privat), de statut epistemic (bărbații fac știrile, femeile le citesc). Ziarele, televiziunea, radioul, publicitatea abundă în simbolistică și mesaje de gen care pledează implicit sau explicit mai mult pentru complementaritatea rolurilor de gen și separarea lumii femeilor de cea a bărbaților decât pentru parteneriatul public și privat dintre ei. Se promovează de cele mai multe ori conținuturi suprasaturate de stereotipuri de gen, pentru că asta și vrea consumatorul de media – mesaje care să îi ofere confort și nu disonanță cognitivă în sensul în care folosește termenul Leon Festinger.

Studiile arată, în general, persistența unui conservatorism sau tradiționalism de gen în cadrul căruia predomină un model de gen uniform, restrictiv, prescriptiv, normativ și rigid, neinclusiv și uneori discriminatoriu. Se manifestă deseori și o discordanță între modelul de gen promovat de mass-media și realitatea de zi cu zi. Astfel, de exemplu, între standardele de frumusețe promovate de media și dimensiunile medii ale femeilor obișnuite sunt discrepanțe mari care pot genera efecte perverse (neîncredere, lipsa stimei de sine, pericolul anorexiei etc.). Cum în ultima vreme se observă și o creștere a reclamelor cu bărbați „perfecti” în roluri decorative este posibil ca efectele negative să fie în curând resimțite și de aceștia.

Prima pagină a ziarelor abundă în știri „hard” despre politicieni (bărbați de cele mai multe ori) iar ultima pagină, rezervată mondenităților, este populată de femei. Erotismul și senzualitatea feminină sunt supra uzitate. Corpul feminin vinde aproape orice (pornografia este un fenomen larg răspândit prin intermediul canalelor media), stereotipurile de gen fiind deseori combinate cu stereotipurile de vârstă, aspect fizic, tip de activități. Se creează astfel un model al unei feminități echivalente cu tinerețea și frumusețea și a unei masculinități echivalente cu maturitatea și reușita în viață.⁴⁶

Politica este o instituție socială cu bogate semnificații și consecințe de gen. Datele statistice arată menținerea unor discrepanțe de gen importante la nivel global.

---

45. Goffman, 1979, *op.cit.*

46. Pentru un studiu asupra mass-media din România vezi Grünberg, L. (coord.), 2005, *Mass-media despre sexe*, București : Editura Tritonic.

Ultimele statistici arată că doar 12 femei au fost alese în lume ca șefi de state sau de guvern dintr-un total de 200 de asemenea poziții. Europa celor 27 de state membre este, așa cum se vede și în fotografia de mai jos, o Europă a puterii masculine (o singură femeie prim ministru în Germania).

Cu toate progresele evidente făcute, se menține un dezechilibru între femei și bărbați în ce privește ocuparea funcțiilor de decizie atât politice cât și economice. Raportul femei – bărbați în consiliile de administrație ale celor mai mari 50 de întreprinderi europene cotate la Bursă era în 2005 de 1 : 10. În Parlamentele naționale proporția medie de femei este de doar 24% iar în Parlamentul European acesta este de 33%. (Raport Comisie, 2007).

Tabelul 1. Câștigarea dreptului de vot al femeilor

1893	Noua Zeelandă
1902	Australia
1906	Finlanda
1913	Norvegia
1915	Danemarca, Islanda
1917	Rusia
1918	Canada
1920	SUA
1928	Marea Britanie
1934	Brazilia, Cuba
1945	Franța, Ungaria, Italia, Vietnam
1946	România, Albania, Panama
1948	Israel
1949	China
1952	Grecia
1953	Mexic
...	
1963	Iran, Kenia
1964	Sudan
1979	Peru

De ce se menține acest decalaj? De ce, în ciuda progreselor făcute în ceea ce privește participarea femeilor în politică și în general în funcții de conducere, numărul femeilor în politică nu depășește în medie 25%⁴⁷. În statisticile actuale Ruanda – țară slab dezvoltată, este situată pe primele locuri în lume alături de țările nordice în ceea ce privește procentul de femei în politică. Care este atunci legătura între situația economică a unei societăți și echilibrul reprezentării politice între femei și bărbați? Există un comportament de votare specific feminin sau masculin cum acreditează unele sondaje sau, dacă sunt luate în calcul și alte variabile (rezidența, gradul de educație,

47. Vezi de exemplu studiu realizat de ANES în 2009, www.anes.ro.

religia, etnia etc.) profilul votantului de stânga sau de dreapta devine mai nuanțat? Dacă s-ar realiza un echilibru de reprezentare politică s-ar observa o modificare a agendei de priorități a guvernelor, Parlamentelor etc.? S-ar confirma ceea ce sugerează anumite studii: faptul că femeile, în proporție mai mare decât bărbații, sunt pacifiste, susțin politicile de control al armelor, de protejare a mediului sau de securitate socială și sunt mai liberale în ceea ce privește atitudinea față de avort sau drepturilor minorităților sexuale? Care femei? Poate, dacă s-ar ține cont și de deosebirile între femei și între bărbați, interpretările ar fi mai nuanțate. Sistemul de cote, sistemul paritar de reprezentare reprezintă soluții universale pentru îmbunătățirea raportului femei/bărbați din politică? Studiile sociologice încearcă să răspundă la astfel de întrebări, să surprindă evoluția fenomenului, să găsească argumente comune și specifice pentru decalajele existente, argumente legate de diferențe în socializarea de gen (proces în care masculinul este de cele mai multe ori asociat cu puterea, lipsa modelelor feminine de succes etc.), de lipsa parteneriatului privat și de dificultățile pe care le întâmpină femeile în a îmbina viața publică cu responsabilitățile domestice, de anumite prejudecăți și discriminări existente la nivelul electoratului sau a partidelor politice sau/și de o serie de specificități socio culturale și politice (ca de exemplu regimurile comuniste care au mizat o democrație de formă) care determină persistența dezechilibrelor de reprezentare. Ceea ce este evident este că a studia dimensiunea de gen a politicii nu înseamnă doar a număra femeile comparativ cu bărbații din structurile politice sau din societatea civilă- unde femeile sunt majoritare în multe țări europene. Înseamnă a analiza comparativ și comportamentele sau atitudinile politice față de diverse teme și a analiza, cu sensibilitate la gen, instituția politicii în strânsă corelație cu celelalte instituții sociale importante.

Povestea genului în sociologie, prezentată succint în acest capitol, este una cu final fericit. Dacă până acum 20-30 de ani genul era „cenușăreasa” cercetărilor, astăzi genul stă alături de categoriile majore de analiză sociologică. Pe de o parte, el este prezent tot mai des în analiza oricărui sector sau proces social, iar pe de altă parte este un obiect distinct de studiu, sociologia genului fiind o sociologie de ramură recunoscută. Impactul cercetărilor se vede la nivelul politicilor sociale, culturale, educative naționale, regionale sau globale, politici care sunt tot mai coerente și sensibile la aspectele legate de gen datorită suportului științific din ce în ce mai riguros și sistematic pe care sunt construite.

Enunțuri esențiale

- Conceptual, empiric și normativ genul a devenit astăzi o categorie esențială de analiză a vieții sociale, studierea lui fiind considerată importantă în înțelegerea problemelor sociale.
- Genul se referă la componenta culturală a identității noastre sexuale (femininitate-masculinitate), la acea identitate prescrisă, nu dobândită, de o anumită societate la un anumit moment în timp și spațiu.
- Ce este și ce nu este genul :
  - **dinamic nu static** ;

- la **plural** *nu* la singular (feminități și masculinități multiple implicate în construcția genului);
  - **universal** *nu* uniform;
  - diferențele de gen se referă la **diferențe medii** și nu la distribuția lor;
  - despre cultură **și** natură *nu doar* despre cultură *versus* natură; Genul este „întrupat”;
  - despre relații de putere, *nu doar* despre roluri sociale de gen/identități de gen. Genul este relațional, situațional, interacțional și instituțional;
  - despre relații de putere **între** și **în** interiorul genurilor, *nu doar* între genuri;
  - descrie **și** prescrie *nu doar* descrie;
  - **se face/se construiește/se realizează**, *nu doar* se învață;
  - **categorie analitică**, *nu doar* **variabilă socială**;
  - **intersecțional** („gen și” : clasă, rasă, etnie, naționalitate, vârstă etc.). Genul nu este niciodată absent dar nici prezent în formă pură el regăsindu-se la intersecția cu alte dimensiuni ale inegalităților sociale ce țin de rasă, clasă, etnie, vârstă, orientare sexuală, locație geografică, religie etc.;
  - diferențele de gen sunt produse de și *nu* sunt cauze ale inegalităților de gen;
  - *nu este* (nu ar trebui) sa fie explicație pentru lucruri, comportamente, situații;
  - are **caracter agentic**.
- Problematika de gen se conturează în jurul a trei mari teme: identitate, interacțiune și instituție ce intervin în producerea de diferențe de gen și în reproducerea inegalităților de gen. Este vorba de procese și experiențe care formează elementele de bază ale personalităților noastre, ale interacțiunilor noastre cu alții și ale instituțiilor care ne modelează permanent viața.
  - **Viața este genizată**. Ca indivizi „facem” zilnic gen, dar genul se reproduce permanent la nivelul structurilor sociale fiind un ingredient important al micro și macrostructurilor sociale. Familia, școala, economia, politica, sportul, religia dar și strada sau muzica au dimensiune de gen: abundă în simbolistică, norme și valori de gen, perpetuează, (re)definesc și transmit mai departe stereotipuri, comportamente și ideologii de gen. A studia dimensiunea de gen a vieții sociale înseamnă a plasa genul în centrul analizei, a-l percepe în strânsă corelație cu alte categorii și a lăsa „imaginația sociologică” să lucreze.
  - Conceperea și promovarea de politici publice sensibile la gen în diverse sectoare de activitate, de strategii de promovare a egalității de șanse între femei și bărbați și de management al diversității în societățile globale de azi se bazează pe o înțelegere corespunzătoare a mecanismelor de producere și reproducere a diferențelor și inegalităților de gen-adică pe studierea genului.

Întrebări și sugestii pentru continuarea reflecției

- Citiți cele două definiții din Dicționarul Explicativ al Limbii Române. Sunt ele echivalente sau puteți sesiza diferențe? Dacă da comentați-le.
Femeie, *femei*, s.f. **1.** Persoană adultă de sex feminin; muiere. **2.** Persoană de sex feminin căsătorită. ♦ (Pop.; urmat de determinări în genitiv sau de un adjectiv posesiv) Soție, nevastă. [Pr. : -*me-ie*]-Lat. **familia** „familie”.

Bărbat, -Ă, bărbați, -te, s.m., adj. **I. S. m. 1.** Persoană adultă de sex masculin. ♦ Om în toată firea. **2. Soț. II. Adj. (Rar)** Curajos ; voinic ; harnic, activ. – Lat. **barbatus**. (Sursa : Dicționarul Explicativ al Limbii Române, 1998)

- Imaginează-ți că mâine dimineată te vei trezi și vei constata că aparții celuilalt sex (ești băiat în loc de fată sau invers). Ce anume crezi că se va schimba în viața ta? Ce anume va fi diferit? Ce anume vei face la fel sau altfel decât de obicei? Ți este ușor sau greu să te imaginezi în această postură?
- În ce sens putem vorbi despre dimensiunea de gen a cetățeniei sau a problemelor legate de securitatea internațională?
- Dacă nu ar exista diferențierile de gen, termenii travestit, transsexual nu ar avea sens. Dacă stilurile de viață nu ar fi genizate (nu ar avea conotații și semnificații de gen) nu ar mai apărea nevoia de schimbare de sex. Comentați.
- Există țări (precum Australia, Olanda) unde transsexualul este recunoscut ca atare din punct de vedere al serviciilor de securitate socială dar nu este recunoscut în legislația privind căsătoria. Care este în acest caz genul oficial/public al unei asemenea persoane?
- Suntem cu toții un melanj de identități. Fă o listă cu identitățile tale de la acest moment și încearcă o ierarhizare a lor generală sau contextuală. Unde e plasată identitatea de gen în aceste contexte?
- Poți fi o persoană fără prejudecăți la adresa femeilor (sau bărbaților) și totuși, în anumite contexte, să discriminezi instituțional femeile sau bărbații? Construiește sau povestește din experiență un exemplu concret.
- Citește următorul anunț în presă pentru ofertă de serviciu: „angajăm persoană pentru vânzare confecții, fără experiență, cu permis de conducere auto pentru profesioniști”. Este anunțul discriminatoriu direct sau indirect la adresa femeilor?
- În 2007, firma LG a lansat un telefon special pentru fete. În Germania există parcuri speciale pentru femei, cu spații mai largi între mașini. Sunt acestea forme de discriminare de gen? Comentați.
- Mulți dintre cei care consideră diferențele dintre bărbați și femei ca fiind cauzate de biologie sau de evoluție acceptă de obicei faptul că diferențele rasiale, etnice sau cele de clasă socială sunt produse social. Cu toate acestea, nu cu mult timp în urmă și acestea erau la rândul lor considerate ca fiind produse ale moștenirii biologice sau ale evoluției. Cum s-a produs o astfel de schimbare?
- Citește „Strategia Națională pentru Egalitatea de Șanse între femei și bărbați pentru perioada 2010-2012” (www.anes.ro) și analizează/comentează modul în care este abordată conceptual problema discriminării multiple: ca discriminare uniaxială, adițională sau intersecțională?
- În anul 2000, Fundația Societății Deschise (FSD) a efectuat un sondaj de opinie pe un eșantion reprezentativ de 1839 persoane cu vârsta de 18 ani și peste având ca temă relațiile de gen în România. La întrebarea „Bărbații pot crește copii la fel de bine ca femeile?” peste jumătate dintre subiecți au răspuns că nu. Comentați.
- Cum va arăta România din perspectiva relațiilor de gen peste 50 de ani? Particularizează pronosticurile pe diverse instituții sociale: familia, școala, politica, media etc.
- Există sau vor putea exista societăți în care genul să fie irelevant?

Bibliografie selectivă

- Acker, Joan, 1992, *Gendering Organizational Theory*, în, Mills, A. și Tancred P. (ed.), *Gendering Organizational Analysis*, Londra : Sage.
- Alvesson, Mats și Yvonne Due Billing, 1997, *Understanding Gender and Organizations*, Londra : Sage Publications.
- Bourdieu, Pierre, 2003, *Dominația masculină*, București : Editura Meridiane.
- Eniko Magyari-Vincze, 2006, *Excluderea socială la intersecția dintre gen, etnicitate și clasă. O privire prin prisma sănătății reproducerii la femeile Rome*, Cluj : EFES.
- Gal Susan, Kligman Gail, 2003, *Politicile de gen în perioada postsocialistă*, Iași : Editura Polirom.
- Grünberg, Laura (coord.), 2005, *Mass-media despre sexe*, București : Editura Tritonic.
- Kramer, Laura, 2005, *The Sociology of Gender*, ediția a II-a, Oxford : Oxford University Press.
- Lorber, Judith, 1994, *Paradoxes of Gender*, New Haven și Londra : Yale University Press.
- Miroiu, Mihaela, 2005, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Iași : Editura Polirom.

Lecturi suplimentare

- Oakley, Ann, 1974, *The sociology of housework*, New York : Pantheon Books.
- de Beauvoir Simone, 2003, *Al doilea sex*, București : Editura Humanitas.
- Butler, Judith, 2000, *Genul – măr al discordiei. Feminismul și subversiunea identității*, București : Editura Univers.
- Discriminarea multiplă în România*, 2007, Societatea de Analize Feministe AnA și Institutul Național de Cercetare Științifică în domeniul Muncii și Protecției Sociale (INCSSPS), București : Editura Mediaprint.
- Hofstede, Geert *et al.*, 1998, *Masculinities and femininities. The taboo dimensions of national cultures*, Londra : Sage Publications.
- Grünberg, Laura, 2002, *(R)evoluții în sociologia feministă. Repere teoretice, contexte românești*, Iași : Editura Polirom.
- Kligman, Gail, 2000, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, București : Editura Humanitas.
- Marinescu, Valentina, 2003, *Muncile casnice în satul românesc. Studii de caz*, Iași : Editura Polirom.
- Miroiu, Mihaela și Dragomir Otilia (coord.), 2002, *Lexicon Feminist*, Iași : Editura Polirom.
- Oakley, Ann, 1985, *Sex, Gender and Society*, Londra : Gower.
- Pasti, Vladimir, 2003, *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*, Iași : Editura Polirom.
- Voicu, Mălina, Voicu, Bogdan, Strapcova, Katarina, 2006, *Housework and gender inequality across Europe*, Luxembourg : IRISS Working Paper Series.
- Alte volume apărute din 1999 în colecția „Studii de Gen” a editurii Polirom, coordonatoare colecție : Mihaela Miroiu (în funcție de interese speciale de cercetare).

Surse internet :

- The Global Gender Gap. Report 2009*, World Economic Forum, Ricardo Hausmann Harvard University, Laura Tyson, Londra Business School, Saadia Zahidi, World Economic Forum, <http://www.weforum.org/en/initiatives/gap>.
- How Europeans Spend Their Time. Everyday life of women and men*, 2004 edition, EC, Eurostar, <http://europa.eu.int>.

www.anes.ro (site-ul Agenției Naționale de Egalitate de Șanse ; facem precizarea că din iulie 2010 Agenția a fost restructurată fiind transformată în departament).

Sondaje Gallup (http://www.gallup.ro/romana/poll_ro/releases_ro/previous_ro.htm)

- Barometrul de gen, 2000
- Participarea femeilor în politică, 2003
- Violența împotriva femeilor, 2003

Raportul Comisiei către Consiliu, Parlamentul European, Comitetul European Economic și Social și Comitetul Regiunilor – *Egalitate între femei și bărbați -2009*, Bruxelles, 27.02.2009, COM(2009) 77 final (www.anes.ro).

Percepții și atitudini față de fenomenul de discriminare, Centrul de Sociologie Urbană și Regională CURS (beneficiar CNCD, decembrie 2005) www.cncd.ro.

Special Eurobarometer 263, Discrimination in the European Union, 2007. (www.socialwatch.org)

Reviste de specialitate

Gender & Society, Londra : Sociologists for Women in Society, <http://gas.sagepub.com>.

European Journal of Women's Studies, Londra : Londra School of Economics, <http://ejw.sagepub.com>.